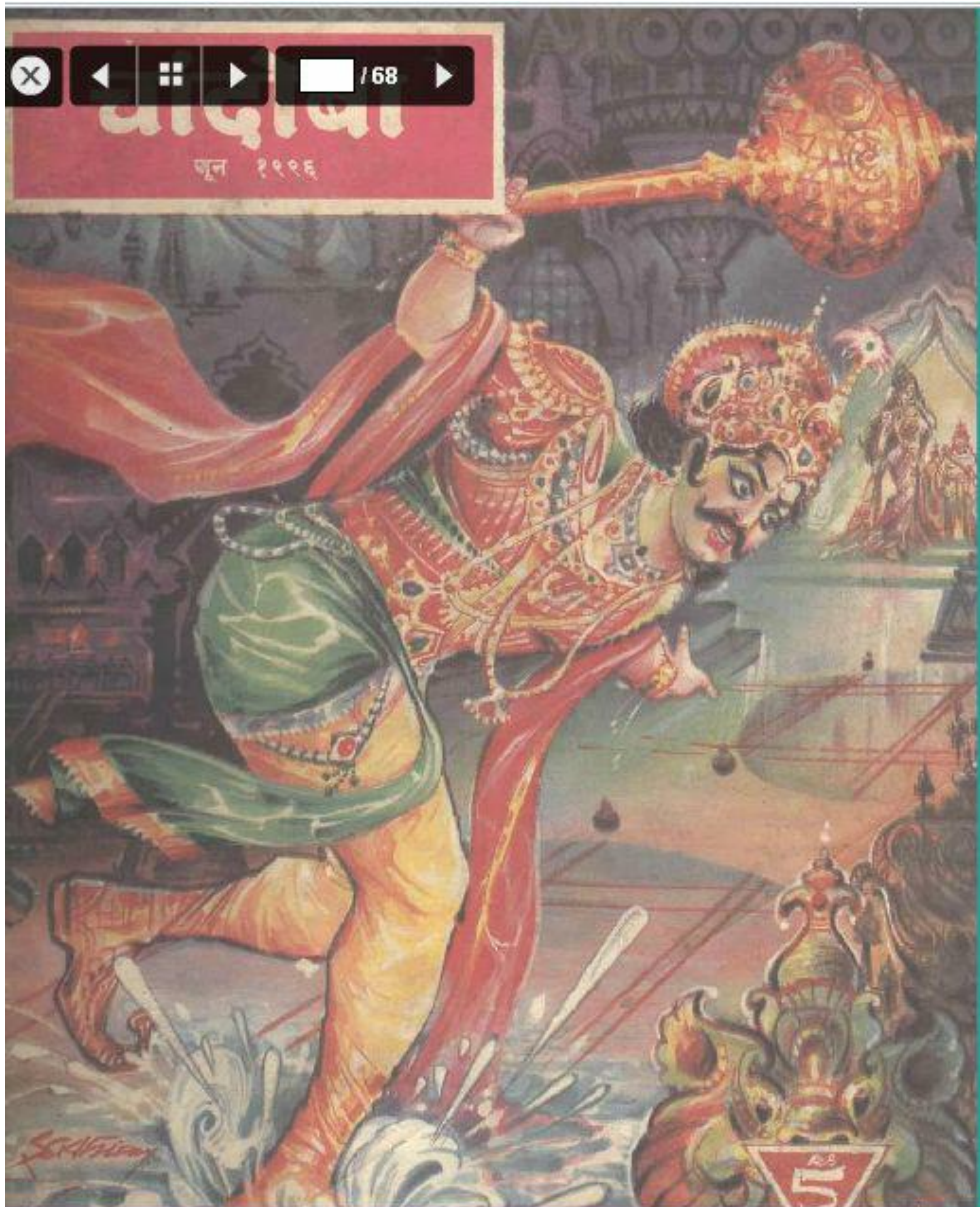

जून १९९६
5

अुतावळेपण आणि सावकाशी

गंधार आपले प्रत्येक काम सफलतापूर्वक करी. परन्तु त्याचा शेजारी रमानाथ याच्या कामात मात्र काही ना काही चूक होईच; त्यामुळे तो बिचारा नेहमी निराश असे.

एकदा एक साधू त्या गावात आला. लोकांना काही चमत्कार दाखवून त्याने बऱ्यापैकी नाव मिळवले. कित्येक गावकऱ्यांनी साधूला काही अुपहार देअून त्याच्याकडून आपल्या अडचणी सोडवून घेतल्या.

गंधार म्हणाला, ''हा साधु आपल्या गावकऱ्यांना फसवत आहे. हा जर खराखुरा साधु असेल, तर त्याला या अुपहारांची काय गरज?''

यावर त्याचे मित्र विचारू लागले, ''साधु फसवतो आहे, असं तू सिद्ध करून दाखवू शकशील?''

गंधार अुत्तरला, ''होऽ ! दाखवीन की!''

पण त्याच दिवशी रात्री रमानाथ साधूकडे गेला. गावाच्या शेवटच्या कोपऱ्याशी असलेल्या एका टेकडीच्या गुहेत साधु रहात असे. रमानाथ तिथे पोचला, तेंव्हा साधू झोपलेला होता. त्याच्या असे लक्षात आले की, या साधूची दाढी तर नकली आहे! त्याने ती दाढी ओढली, तर ती पटकन् त्याच्या हातात आली. साधु यामुळे जागा होता होता रमानाथ पळून गेला.

दुसऱ्या दिवशी साधु गावकऱ्यांशी काही बोलत असताना रमानाथ तिथे जाअून ओरडू लागला, ''अरे, या साधूवर कोणी विश्वास नका ठेवू. याची दाढी नकली आहे. काल रात्री मी ती अुपटून आणली.''

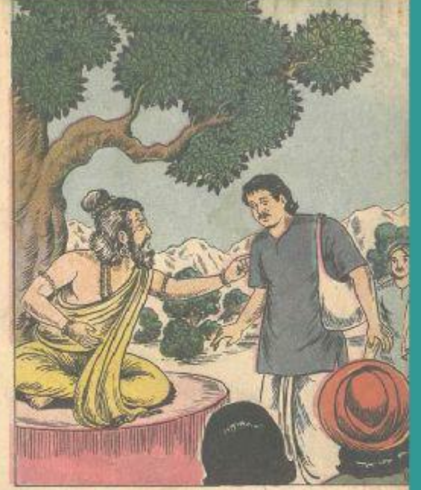
''नीट बघ निरखून साधूमहाराजांकडे. यांची दाढी अन् मिशासुद्धा शाबूत आहेत !'' गावकरी रमानाथला म्हणाले.

रमानाथने साधूकडे नीट पाहिले, तर खरोखरच त्याच्या दाढीमिशा जागच्याजागी होत्या ! तो साधूला म्हणाला, ''काल रात्री मी ओळखलं की तुझ्या दाढीमिश्या नकली आहेत. तू झोपेत असतानाच मी एकदम तुझी दाढी ओढली. मी नीट ठेवलीय ती ! तू पुन्हा नवी खोटी दाढी लावून आलायस.'' अन् त्याने आपला हात पुढे केला.

पण साधूने त्याला पटकन मागे ढकलून म्हटले, ''अरे जारे! अज्ञानी आहेस तू; म्हणून तुझी ही चूक मी माफ करीन. पण परमेश्वर तुला मुळीच क्षमा करणार नाही. तुझ्या हातून काही चूक घडू नये, म्हणून मागं ढकललं. काही वाईट विचारानं प्रेरित होअून कोणी माझ्या दाढीला हात घातला, तर परमेश्वर त्याला शाप देईल; सर्वनाश होईल त्याचा! तू ज्या दाढीबद्दल बोलतो आहेस, ती दाखव बरं काढून तुझ्या पिशवीतून !''

रमानाथने पिशवीत हात घातला, तर काहीच हाती लागले नाही त्याच्या! तो एकदम ओरडला, ''धोका! दगा ! या ढोंग्यानं जादूटोणा करून नाहीशी केली ती !''

त्याच्या बोलण्यावर कोणाचाच विश्वास बसेना. रमानाथ बिचारा मान खाली घालून तेथून निघून गेला. वाटेत त्याला गंधार भेटला. रमानाथचा अुदास चेहरा पाहून त्याने विचारले, ''अरे झालं तरी काय? अुदास का तू असा?'' रमानाथने घडलेली

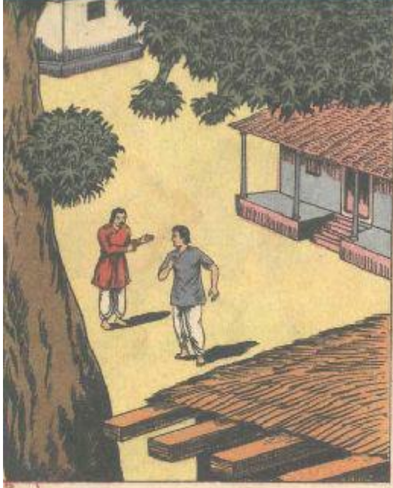
सारी हकिकत त्याला सविस्तर सांगितली.

''हं! साधु धोकेबाज आहे, यात तर काही शंकाच नाही! तो जादुगार असल्यामुळे वाचला. पण आता माझ्या तावडीतून सुटणं अशक्य होईल त्याला !'' गंधार बोलला.

रमानाथने कुतुहलाने विचारले, ''तू काय करणार आहेस आता?''

''मला त्याच्याबद्दल बरंच काही समजलेलं आहे.त्याचं खरं नाव आहे पद्माकर अन् तो इन्द्रपुरचा आहे. तो कधी साधु बनतो, तर कधी आणखी काही. त्याला आत्ता इन्द्रपुरला नेलं, तर सगळं खरं अुघडकीस येईल. तिथं त्याची बायको अन् तीन मुलं आहेत. लोकांना फसवून कमाई

कमलाकर कुलकर्णी

करतो हा; अन् त्यातून त्याच्या कुटुंबाचा तिथं आरामात अुदरनिर्वाह चालतो."

रमानाथने मोठ्या आश्चर्याने विचारले, "तुला कसं कळलं हे सगळं?"

गंधार अुत्तरला, "कोणत्याही कामात अुतावळेपणा करू नये बघ! शान्तपणे नीट विचार करून सावकाशीनं नीट सगळं समजून घ्यावं; म्हणजे मग एकादी अडचण सोडवायला त्रास होत नाही."

अुत्साहाने रमानाथ म्हणाला, "तर मग चल असाच! आत्ताच भोपळा फोडू त्याचा?"

पण गंधार थंडपणे म्हणाला, "रमानाथ, अुतावळेपणानं असं काही करणं बरं नव्हे. गावकरी त्याला खूप पिटून काढतील अन् तो आपला कट्टर शत्रु बनेल. आपला सूड अुगवायचा प्रयत्न करील पुढे तो. त्याचं काय? तो आपलं गाव सोडून दुसरीकडे कुठेतरी जाईल अन् तिथंही हाच धंदा करील. कुणालाच त्यानं फसवू शकू नये अन् त्याबरोबर त्यालाच सुधारून चांगला माणूस बनवायचा आपल्याला प्रयत्न करायला हवा. त्याचं स्वभावपरिवर्तन घडवायला हवं! तेंव्हाच आपलं ध्येय साध्य होईल."

दुसऱ्या दिवशी गंधारने साधूची एकान्तात भेट घेतली अन् त्याच्याबद्दल स्वतःला कळलेली सारी हकिकत सांगितली. साधु आता मात्र चांगलाच घाबरला ! गंधार म्हणाला, "हे पहा, भिऊ नकोस असा! मी तुझ्या बाबतीत कुणालाच काही सांगणार नाही. तू या गावकऱ्यांकडून ज्या भेटी वसूल केल्या आहेस, त्या सगळ्या त्यांना परत करून म्हण की, मी फक्त तुमची परीक्षा घेतली, मला काय करायचंय या सगळ्याचं?" - अन् मग इन्द्रपुरला परत जा. यापुढे सन्मार्गानं चालून आपलं जीवन सुखानं जग."

साधूने गंधारचे म्हणणे मान्य केले. गावकऱ्यांच्या भेटी त्याने परत केल्या. त्यांनी साधूला मोठ्या आदराने निरोप दिला अन् तो आपल्या गावी परत गेला.

हे सर्व पाहून रमानाथला फार वाईट वाटले. त्याने तर खरे तेच सांगितले होते, पण त्याचा काय अुपयोग झाला? त्याचे बोलणे कोणी ऐकून न घेता अुलट त्याची चेष्टाच केली. गंधारने खरी गोष्ट लपवून गावाचे हित साधले; साधुचे स्वभावपरिवर्तन घडवण्यात तो सफल झाला. त्याच्या या कर्तृत्वामागे होती त्याची समजून-अुमजून काम करण्याची शैली. आता रमानाथनेही हीच पद्धत अवलंबायचे ठरवले. ती योग्य असल्याचे शाबीत करायची संधीही लवकरच त्याच्याकडे चालून आली.

रमानाथची आई गौरी ही दररोज नदीवर जाअून घडाभर प्यायचे पाणी आणत असे. त्या दिवशी पाणी आणताना तिचा पाय घसरला अन् सारे पाणी सांडून गेले. शेजारच्या गंगारामला सांगून त्याच्याकडून घडाभर पाणी आणवायचं काम तिने रमानाथला सांगितले. रमानाथ त्यासाठी गंगारामकडे जायला निघाला; इतक्यात समोरून रिकामे घडे घेऊन येत असलेला गंगाराम त्याला दिसला. तो खूप खुशीत दिसत होता. रमानाथ त्याच्याशी काही बोलण्यापूर्वीच तो तेथून पुढे निघून गेला.

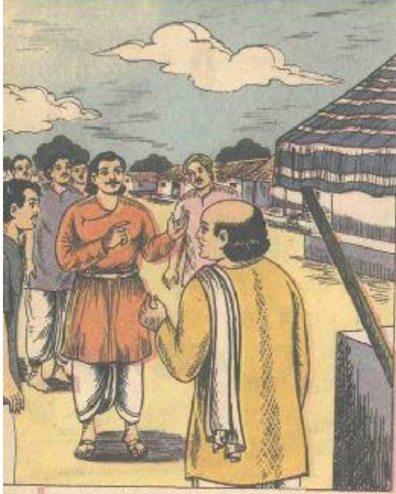
रमानाथ त्याच्या मागेमागे जाअू लागला. थोडे पुढे गेल्यावर गंगाराम एका झोपडीत घुसला. रमानाथला आत जायचे होते, पण तोवर दरवाजा बन्द झालेला होता. मग तो फटीतून आत पाहू लागला.

काय आश्चर्य! जे घडे रमानाथला रिकामे

वाटले होते, ते रिकामे नव्हते! ते अर्धेअर्धे तेलाने भरलेले होते. गंगारामने एका डब्यातला कसलासा द्रव पदार्थ ओतून ते घडे पूर्ण भरले. अन् पुन्हा ते अुचलून तो बाहेर आला. रमानाथ पुन्हा लपून छपून त्याच्या मागे चालू लागला. त्याला असे दिसले की तो पूर्णचन्द्र सावकाराच्या घरात घुसत आहे. आता रमानाथला कळून चुकले की सावकार गंगाराम करवी तेलात भेसळ करायचे काम करतो आहे.

रमानाथ लगेच गंधारला भेटायला गेला अन् पाहिलेले सर्व त्याने गंधारला सांगितले. तो पुढे म्हणाला, "आता मी सावध राहीन. नीट बुद्धीचा अुपयोग करून तेलात काय

मिसळलं जात आहे, त्याचा शोध घेईन. त्याची खरेदी कुठे केली जाते, ते पाहीन. सर्व माहिती व्यवस्थित गोळा झाली की सावकाराचं कारस्थान अुघड करीन."

हे ऐकताच गंधार तेथून पळत सुटला. गावच्या लोकांना एकत्र आणून त्याने सावकार करत असलेल्या भेसळ-तेलाची वार्ता त्यांना सांगितली. सावकाराने आपणावरचा आरोप नाकारला, पण गंधार जेंव्हा झोपडीतून भेसळ केल्या जाणाऱ्या पदार्थाचा डबाच बाहेर घेअून आला, तेंव्हा खरी गोष्ट काय व ती का घडली हे सावकारालाही कळेना ! त्याने सर्वांसमक्ष गंगारामला जाब विचारला.

आता गोष्ट सरळ स्पष्ट झाली की सावकाराच्या बायकोला सणासुदीसाठी चांगली साडी हवी होती. सावकाराने तिला नकार दिल्यामुळे तिने गंगारामला लालूच दाखवून तेलात भेसळ करून साडीसाठी परस्परच पैसे जमवायचे ठरवले. पण दुर्भाग्याने तेलविक्री सुरू होण्यापूर्वीच ते कारस्थान अुघडे पडले.

गायकऱ्यांनी गंधारच्या अक्कलहुशारीची तारीफ केली अन् सावकाराला टोमणे मारले.

रमानाथ आता पुन्हा एकदा नाराज झाला. गंधारच्या घरी जाअून त्याने त्याला कटु स्वरात विचारले, "तू तर म्हणत होतास की शांतपणे, सावकाशीनं कामं करावीत. पण मला कळलेली माहिती तूच माझ्या आधी जाअून सर्वांना सांगितलीस. अन् लोकांकडून स्तुति करून घेतलीस. शोभतं का तुला हे ?"

"यात स्तुति करून घेण्याचा अन् शोभण्याचा काय प्रश्न? गंगारामचं रहस्य तू अुघडून दाखवलं, हे मी लोकांना सांगितलंच ना?" गंधार म्हणाला.

"पण सर्व गावकऱ्यांना एकत्र करून तूच त्यांना सावध केलंस ना? यात तारीफ तुझीच झाली, नाव तुझंच झालं! मी ते केलं असतं तर माझी प्रशंसा नसती झाली?" रमानाथने आपले दुःख प्रकट केले.

गंधार हळूच म्हणाला, "मग तूच का नाही गावकऱ्यांना सावध केलंस?"

"शहाणाच आहेस की? तूच तर म्हणत होतास नं, की मी शांत रहावं, नीट समजून - अुमजून सावकाशीनं काम करावं?" रमानाथने जाब विचारला.

आता गंधार हसत म्हणाला, "होय, ही गोष्ट खरीच; पण ही शांत रहायची वेळ नव्हती. भेसळ तेल वापरून किती लोकांचे प्राण धोक्यात आले असते कोणास ठाअूक? या दुर्घटनेपासून लोकांना वाचवणं, हे कर्तव्य नव्हे का माझं? म्हणूनच तुझ्याकडून गोष्ट कळल्याबरोबर धावलो मी, अन् धोका टळला. बरोबर आहे की नाही बोल!"

रमानाथ म्हणाला, "पण साधूच्या विषयात तर तू मला संयमपूर्वक वागण्याचा सल्ला दिला होतास."

"होय, तेंव्हा आपल्याला शान्त अन् संयमानं रहाणं आवश्यक होतं. साधूला शिक्षा करणं आवश्यक नव्हतं. पण आत्ताची गोष्ट वेगळी आहे. ताबडतोब सगळं अुघड करणं जरूरीचं होतं. सावकाराच्या कारस्थानाचा भोपळा ताबडतोब फोडणंच जरूरीचं आहे, असं वाटलं मला!"

रमानाथने आता दीन स्वरात विचारलं की, "केंव्हा शांत रहाणं आवश्यक आहे, अन् केंव्हा धावपळ करणं गरजेचं आहे, हे कसं ओळखायचं?"

"म्हणजे विवेक कसा बाळगायचा हेच विचारायचंय नं तुला? तू स्वतःच्या बाबतीत विचार करायचं सोडून इतरांच्या बाबत विचार करायला लाग. जे काम करशील, त्यात इतरांचं हित होतंय की नाही याचा विचार कर. स्वतःचा विचार करणं हा स्वार्थ होतो. पवित्र मनानं जो दुसऱ्याच्या हिताचा विचार करतो, त्याला विवेक आपसुकच येतो. कोणत्याही गोष्टीचं विचक्षण तो आपोआप करू लागतो."

रमानाथला आता कुठे स्वतःची चूक समजून चुकली. शरमेने त्याने मान खाली घातली. यानंतर प्रत्येक काम तो गंधारचा सल्ला नजरेसमोर ठेवून करू लागला अन् त्यात सफल होअू लागला.

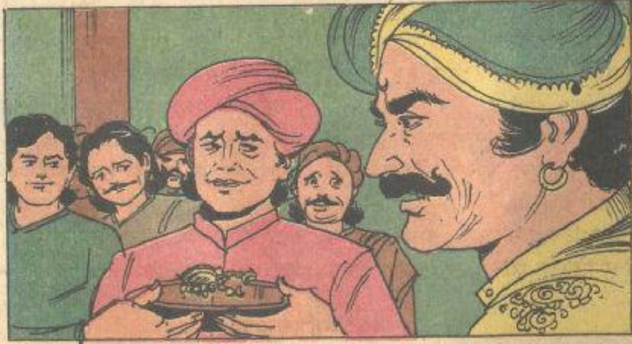
मकररास

एका मोठ्या जमीनदाराच्या दरबारात नागभद्र नावाचा एक दिवाण होता. त्याला संपत्तीचा फार लोभ असे. जमीनदाराचा त्याच्यावर अत्यंत विश्वास होता. या विश्वासाच्या आधारवरच तो केवळ शेतकऱ्यांकडूनच नव्हे, तर कचेरीतील कारकून मंडळींकडूनही भेटी-दाखल निरनिराळ्या वस्तु मिळवीत असे. कधी कधी तर त्याला सोन्याचे दागिने सुद्धा भेट म्हणून मिळत.

नागभद्रचा जन्म झाला होता कर्क राशीत. म्हणून त्याच्या वाढदिवशी कर्मचाऱ्यांनी त्याला एक सोन्याचा खेकडा भेटीदाखल बहाल केला.

नागभद्रने मोठ्या खुशीने खेकडा सर्व बाजूंनी पाहिला आणि येणारांची प्रशंसा करीत म्हणाला - ''माझी जन्म-रास कर्क ! या राशीत जन्माला येणारांना सर्वांचे प्रेम मिळते. याचे प्रत्यक्ष उदाहरण म्हणजे मी स्वत:! या राशीचं हेच महत्त्व आहे. बरं झालं, आता मला आठवण झाली तुम्हा सर्वांना आताच सांगून ठेवतो पुढच्या महिन्यात माझ्या बायकोचा वाढदिवस आहे. आणि तिची रास आहे मकर ! मकर म्हणजे मगर हे तुम्हा सर्वांना माहीतच असेल.''

जमीनदाराने नागभट्टाचे सर्व बोलणे ऐकले. तो त्याला म्हणाला - ''दिवाणजी, येत्या पौर्णिमेला माझा जन्म-दिन आहे. लक्षात ठेवा हं. माझी रास आहे सिंह ! मला भेट-वस्तु देताना हे चांगलं लक्षात ठेवायचं बरं का !''

१०

(एकूण साऱ्या समुद्रप्रवासात रूपधरला अनेक संकटांना तोंड द्यावे लागले. नावा व आपल्या साथीदारांनाही तो मुकला. पण पैयासियाच्या तटावर पोचल्यानन्तर मात्र त्याला महाराजा बुद्धिमानकडून आश्रय व अभय प्राप्त झाले. त्याच्या सन्मानार्थ राजाने निरनिराळ्या क्रीडांच्या स्पर्धा आयोजित केल्या. नंतर जी मेजवानी दिली गेली, त्यावेळी आंधळ्या गायकाने 'लाकडी घोड्या'ची कथा मोठ्या रोचक पद्धतीने प्रस्तुत केली. ती ऐकता ऐकता रूपधरच्या डोळ्यातून आपोआपच अश्रुधारा झरू लागल्या. त्याची ही विचित्र अवस्था पाहून महाराजाने ''तू कोण आहेस? कोठल्या देशचा रहिवासी आहेस?'' इ. चौकशा सुरू केल्या.)- यानंतर

रूपधरने महाराजा बुद्धिमान याला आपली सर्व हकिकत सांगितली. त्याची कहाणी ऐकून स्वत: महाराज व अन्य सर्व श्रोतेही आश्चर्यचकित झाले.

महाराजा सर्व अुपस्थितांना अुद्देशून म्हणाला, ''आपण सर्वजण मिळून याला काही भेटी देअू या.''

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच साऱ्या भेटवस्तु बंदरावर पोचत्या झाल्या. बुद्धिमानने स्वत: लक्ष घालून त्या सर्व वस्तु नौकेत व्यवस्थित लावून ठेववल्या. त्या दिवशीही राजभवनात रूपधरच्या सन्मानार्थ मोठी मेजवानी झडली.

भोजन संपल्यावर सर्व अुपस्थितांना अुद्देशून रूपधर म्हणाला, ''महाजनहो ! इतक्या मोठ्या कालावधीनन्तर माझी तीव्र इच्छा आता पूर्ण होणार आहे. मी मायदेशी परत जातो आहे. आपण सर्वांनी माझा खूप आदरसत्कार केलात, मला सर्व प्रकारची

मदत देअू केलीत, मी हे सर्व आपल्या आयुष्यभर कधी विसरू शकणार नाही.'' त्याच्या या बोलण्याने सर्वजण फार हर्षित झाले. रूपधरने राणीचा निरोप घेतला. आपल्या दासीकरवी तिने त्याच्यासाठी भरपूर रोट्या व लाल द्राक्षांचा रस बोटीवर पाठवला.

नाव चालवणाऱ्या नावाड्यांनी रूपधरसाठी नावेत बिछान्याची व्यवस्था केली. रूपधर त्यावर आडवा झाला. त्याला लगेच झोप लागली. आता लवकरच आपण आपल्या देशात पोचणार व आपले कष्टमय दिवस संपले आहेत या विचाराने त्याचे मन आनन्दाने भरून गेले होते. नाव वायुवेगाने जात राहिली.

इथाकाच्या किनाऱ्यावर एक गुहा होती. या गुहेत मधमाशांची पोळी होती. गुहेबाहेर अुंच अुंच दगडी खांब होते. असे मानले जाई की, देवकन्यांचा तेथे संचार असतो. माणसेही गुहेत जाअू येअू शकत.

नौका किनाऱ्यावर पोचताच नावाड्यांनी किनाऱ्यावर अुड्या मारल्या. गाढ झोपेत असलेल्या रूपधरची झोप मोडणे त्यांना योग्य वाटले नाही. त्यामुळे त्यांनी रूपधरला बिछान्यासकट अुचलून आणून किनाऱ्यावरील रेतीवर ठेवले. नंतर बाकी सर्व सामग्री अुतरवून त्याच्याजवळच व्यवस्थित रचून ठेवून ते आपल्या देशाकडे निघून गेले.

झोपेतून जागा झाल्यावर रूपधरने चहूकडे आपली नजर फिरवली. दाट धुक्यामुळे आपण कोठे आहोत, हेच त्याला कळेना. समोरील बंदर व डोंगर तो ओळखू शकला नाही. दुःखाचा स्वर काढत तो बोलला, ''बापरे ! पुन्हा कुठे येअून पडलो मी? इथे कसले लोक रहातात कुणास ठाअूक! बुद्धिमान महाराजांनी मला पूर्ण मदत नाही केली. दुसरीकडेच कुठेतरी आणून सोडलं !''

रूपधरने सर्व वस्तु मोजून पाहिल्या. सर्वच्या सर्व तिथे होत्या. आपल्या देशाबद्दल विचार करत तो इकडे तिकडे फिरू लागला.

इतक्यात तेथे एक गुराखी आला. त्याच्या जवळ जाअून रूपधर विचारू लागला, ''अगदी देवासारखा भेटलास बघ! हा कोणता देश आहे, सांग बरं! इथे कोणत्या प्रकारचे लोक रहातात? हे एकादे बेट आहे की एकाद्या देशाचा किनारा?''

तरूण गुराखी अुत्तरला, ''महाशय, मला वाटतंय की आपलं ज्ञान अगदी तुटपुंजं आहे. तुम्ही एकाद्या दूरच्या देशचे नागरिक तर नव्हेत? कारण आमचा हा देश चांगलाच प्रख्यात आहे. इथाका देशाबद्दल तर ट्रोजन लोकही खूप जाणतात.''

रूपधर तसा मोठा चतुर होता. 'आपण इथाका देशात पोचलो आहोत' हे ओळखून मनातून तो खूपच खूश झाला. पण आनन्द चेहऱ्यावर न दाखवता तो म्हणाला, ''हां, हां! क्रीट बेटांवर ही मी या देशाबद्दल बरंच काही ऐकलं होतं. मी तिथे एका दुष्ट माणसाला मारलं; म्हणून मला तिथून पळून यावं लागलं.''

तो हे बोलत असतानाच गुराखी अदृश्य झाला अन् त्याच्या जागी देवी बुद्धिमती प्रकट झाली. ती हसत म्हणाली, ''तुझ्या सारखा चतुर माणूस मी कुठेच पाहिला नाही. स्वरचित गोष्टी सांगणं, म्हणजे तुला हातचा मळच. स्वदेशी परतलास; पण तुझी ही सवय काही सुटली नाही. मीही थोडीफार हुशार आहे हं ! माझ्याजवळ

तुझ्या गमजा नाही चालायच्या ! बरं, सोडून देअू या गोष्टी. खरी गोष्ट अशी की, कसं का होईना, पण मीच तुला तुझ्या देशात आणून पोचवलंय, पण तुझ्या सर्व अडचणी आता दूर झाल्या आहेत, अशा भ्रमात राहू नकोस. नीट सावध रहा. तू इथाकाला येअून पोचला आहेस, हे कुणाला कळू देअू नकोस.''

''खरंच हा माझा इथाका देश आहे? माझा तर विश्वासच बसत नाहीय! तू माझी चेष्टा तर करत नाहीस ना?'' रूपधरने विचारले.

''तू मुळी कुणावर विश्वासच ठेवत नाहीस. दुसरा कोणी असता, तर लगेच

इतक्या दिवसांनी, इतके कष्ट साहून मायेदशी परतल्यावर त्याने अगोदर आपल्या बायको-मुलांची खुशाली विचारली असती. तू तर माझ्यावरही विश्वास ठेवायला तयार नाहींयेस. तेही एका प्रकारे बरंच म्हणा ! तुझी बायको रात्रंदिवस तुझीच आठवण करत असते. तुझ्यासाठी तडफडत असते बिचारी. आता प्रथम मी तुला आपला देश दाखवते, ओळख बरं!'' असे म्हणत बुद्धिमती देवीने आपल्या सामर्थ्याने धुके हटवले. किनाऱ्यावरील विविध परिचित स्थाने पाहून रूपधरने आपला देश ताबडतोब ओळखला. त्याच्या आठवणी ताज्या झाल्या. नंतर बुद्धिमतीने गुहेत प्रवेश केला व रूपधरच्या साऱ्या वस्तु तेथे व्यवस्थित लावून ठेवल्या. गुहेचे द्वार एका मोठ्या शिळेने झाकून ठेवून नंतर ती रूपधरसह एका झाडाखाली त्याला काही सुचवण्यासाठी बसली.

''रूपधर, गेली तीन वर्षं काही दुष्ट माणसं तुझ्या घरात तळ देऊन बसलेली आहेत. तुझंच अन्न खाऊन तुझ्या बायकोला आपलीशी करायचं कारस्थान चालू आहे त्यांचं. त्रास देत आहेत ती बिचारीला! त्यांना चांगला धडा शिकवायची जबाबदारी आता तुझीच आहे! त्या पाहुण्यांचं मन राखत, त्यांना फुसलावत ती मोठ्या आतुरतेनं तुझीच वाट पहात आहे.''

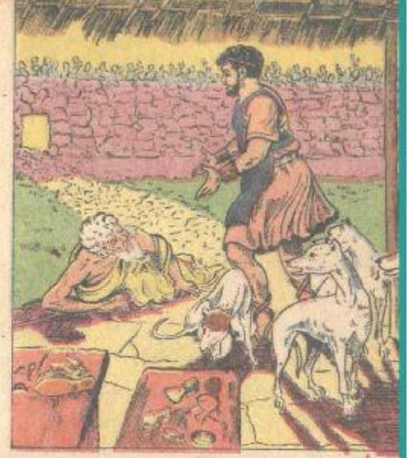
बुद्धिमतीने ही वस्तुस्थिती समजावून सांगताच रूपधर अुतावीळपणे म्हणाला, ''माते बुद्धिमती, माझ्यावर तुझी कृपादृष्टि असेल, तर मी नक्कीच त्या दुष्टांचा संहार करीन. बोल, आता काय करू मी?''

''प्रथम मी तुझं रूप बदलून टाकते, म्हणजे तुला कोणी ओळखणार नाही. इतकं बदलीन तुला, की प्रत्यक्ष तुझी बायको अन् मुलगाही तुला ओळखू शकणार नाही. तू इथून आपली डुकरं संभाळणाऱ्या रखवालदाराकडे जाऊन त्याच्याबरोबर राहू लाग. तो सध्या तुझी डुकरं चारण्यासाठी कावळ्यांच्या पहाडाजवळ रहात आहे. मधल्या अवधीत मी तुझा पुत्र धीरमती याला घरी पोचवते. तुझी माहिती काढण्यासाठी तो सम्राटाकडे गेलेला आहे.'' बुद्धिमती देवी म्हणाली.

याननतर तिने रूपधरला एका वृद्धाचे रूप दिले. त्याचे सारे शरीर सुरकुत्यांनी भरून गेले. त्याच्या हातात एक काठी अन् झोळी देऊन तिने त्याला कावळ्यांच्या पहाडाची वाट समजाऊन सांगितली आणि ती स्वतः अंतर्धान पावली.

रूपधर काही जंगले व पहाड पार करून आपली डुकरे संभाळणाऱ्या रखवालदाराकडे पोचला. त्याच्या सर्व नोकरात हा रखवालदारच चांगला विश्वासपात्र नोकर होता. त्याने एका विशाल मैदानात एक घर बनवले, मैदानाला घेरून दगडांची एक भिंत अुभी करून त्यावर त्याने नागफणी निवडुंग लावून टाकला. त्यामुळे भिंतीच्या आत कोणालाही सहजपणे प्रवेश करणे अशक्य होते. या रक्षकाच्या रक्षणाखाली एक हजार डुकरे होती. पण आतापर्यन्त रूपधरच्या घरी रहाणाऱ्या दुष्टांनी त्यापैकी बरीच डुकरे घरी मागवून शिजवून खाऊन टाकली होती. डुकरांच्या रक्षणासाठी चार शिकारी कुत्रीही तेथे पाळण्यात आलेली होती.

रूपधर तेथे पोचला, तेंव्हा रखवालदार स्वतःसाठी चपला शिवत होता. त्याला पाहिल्याबरोबर तिथली कुत्री भुंकत त्याच्या रोखाने येऊ लागली. त्याबरोबर हातातली

काठी खाली टाकून रूपधर पटकन जमिनीवर बसला. इतक्यात डुकरांचा रखवालदार तिथे येऊन पोचला. रूपधरला न ओळखून तो एकदम म्हणाला, ''म्हातारबाबा, बरं झालं, वाचलात तुम्ही कुत्र्यांच्या तडाख्यातून ! नाही तर फाडून काढलं असतं त्यांनी तुम्हाला ! तशी तर अलिकडे माझी स्थितीही काही फारशी चांगली नाहींय. माझा भल्या मनाचा मालक बिचारा आपला देश सोडून दुसऱ्या देशांमधे भटकत फिरतो आहे. कोण जाणे, त्याच्यावर कसली संकटं कोसळत असतील ! अन् इथे मात्र रिकामटेड्या, नालायक माणसांची गर्दी त्याच्या घरात बसून आरामात डुकरांच्या

मेजवान्या झोडत असते. ये बाबा आत घरात. जे काही थोडं अन्न आहे, ते खाऊन घे, अन् मग आपली हकिकत सांग मला."

रूपधर जोपर्यंत खात होता, तोपर्यन्त तो रक्षक आपल्या मालकाची स्तुतीच करत राहिला. आपले दुःख प्रकट करत त्याने सांगितले की, आपला मालक सम्राटाबरोबर ट्रोजन युद्धात भाग घ्यायला निघून गेला अन् नंतर कुठे निघून गेला हेच कळले नाहीय कुणाला ! त्याचे संगळे बोलणे ऐकून घेतल्यानन्तर रूपधर म्हणाला, "अरे तू आपल्या मालकाबद्दल इतकं तोंड फाटेपर्यन्त सांगत राहिला आहेस; पण तो आहे तरी कोण? मी तर अनेक देश फिरून आलोय. पण असल्या माणसाबद्दल कधीच कुठे काही ऐकलं नाही! पण तू नीट त्याचं वर्णन करून सांगितलंस, तर कदाचित् ओळखून मी त्याच्याबद्दल काही सांगू शकेन !"

रखवालदार म्हणाला, "बाबा, तू काहीही सांगितलंस, तरी आईसाहेब अन् धाकटे मालक त्यावर विश्वास नाही ठेवणार. कारण आतापर्यन्त अनेकांनी खोट्या गोष्टी सांगून त्यांना फसवलंय. काही लभ्यांश मिळवण्यासाठीच त्यांनी कायकाय सोंगं केली! तूही तसल्या माणसांसारखा नसशील कशावरून?"

"हं! काही मिळवण्यासाठी खोटं बोलणं हा खरोखरच मोठा नीचपणा आहे ! पण मी शपथपूर्वक सांगतो आहे, ते नीट लक्षपूर्वक ऐकून घे. तुझा मालक या अमावस्येपूर्वीच परत येणार बघ ! त्याच्या शत्रूंचा संहार त्याच्याच हातून होईल. आत्ता मला कसंलंच बक्षिस वगैरे नकोय. माझं सांगणं खरं निघालं की घेईन मागून मी तुझ्याकडून ते." रूपधर विश्वासपूर्वक बोलला.

"पण अरे वेड्या! आता येणार कोठून तो? तो तर केंव्हाच मरून गेलाय. तुझं बोलणं खरं निघालं, तर त्यापरतं त्याच्या बायकोला अन् मुलाला दुसरं काय हवं? त्याचा मुलगाही आता त्याच्यासारखाच मोठा अन् दृढकाय झाला आहे. त्याच्या रुबाबदारपणाचं जितकं वर्णन करीन, तितकं थोडंच वाटेल." रखवालदार बोलला.

दोघेजण बराच वेळ गप्पा मारत राहिले. रूपधर स्वतःबद्दल बोलताना म्हणाला, "मी क्रीट देशचा आहे. ट्रॉयच्या युद्धात मीही भाग घेतला होता. रूपधरला ओळखतो मी. इतरत्र भ्रमण करत असताना दुसऱ्या एका देशात मी त्यालाही पाहिलं होतं." तरीही रखवालदार यावर विश्वास ठेवायला तयार होईना.

अंधार होता होता रखवालदाराचे नोकर डुकरांसह परत आले. त्याने त्या रात्री आपल्या पाहुण्यासाठी स्वादिष्ट जेवण बनवले.

बाहेर पाऊस पडू लागला, जोराचे वारे वाहू लागले. रूपधर रखवालदाराला म्हणाला, "ट्रॉय युद्धात एकदा काय झालं सांगू? एक दिवस आम्ही ट्रॉयच्या तटामागल्या झाडीत पडून राहिलो होतो. त्या दिवशीही आजच्यासारखीच कडक थंडी पडली होती. बर्फ पडत होतं. माझ्याजवळ पांघरायला चादर नव्हती. मध्यरात्री मी रूपधरला उठवलं अन् आपली अडचण सांगितली. तेंव्हा त्याला एक उपाय सुचला. तो साथीदारांना म्हणाला, "मला आत्ताच एक वाईट स्वप्न पडलं. कोणीतरी सम्राटाकडे जाऊन काही शिपायांना बोलावून आणावं." लगेच एक माणूस उठून आपली चादर खाली टाकून सम्राटाकडे निरोप सांगायला गेला. तीच चादर घेऊन, ती पांघरून मी रात्र घालवली."

"चांगली गोष्ट सांगितलीस म्हातारबाबा! आज रात्री तुला पांघरायला मीही एक चादर देईन. घाबरू नकोस." रखवालदार हसत म्हणाला.

त्याने कातड्यांचा एक बिछाना अंथरला अन् रूपधरला त्यावर झोपवले, अन् त्याच्या अंगावर एक कांबळेही पांघरूण म्हणून घातले. रूपधर आरामात झोपून गेला.

क्रमशः

'चांदोबा' च्या बातम्या

वाचू नका, ऐका !

सध्या तांत्रिक-विज्ञानाच्या जमान्यात विविध क्षेत्रात खूप जलद गतीने विकास होत आहे. इलेक्ट्रॉनिक युगात मुद्रण-क्षेत्रात तर अद्भुत प्रगति झालेली आहे. अभिजात ग्रंथ मायक्रो फिल्मच्या स्वरूपात सुरक्षित ठेवले जात आहेत. या पुस्तकांची पाने आपण कॉम्प्यूटरच्या पडद्यावर वाचू शकतो. पुस्तके वाचण्याचा जमाना आता मागे पडला. आपण गाणी ऐकतो त्याप्रमाणे कॅसेटवर पुस्तके ऐकण्याचा जमाना आला आहे. आकाशवाणीची काही केन्द्रे तर लेखकाने लिहिलेले पुस्तक त्याच्या आवाजात ऐकवण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. सुप्रसिद्ध मल्याळी लेखक श्री.सी. राधाकृष्णन यांच्या काही कादंबऱ्या कॅसेटच्या रूपात प्रसिद्ध झाल्या आहेत. आकाशवाणीच्या एका कलाकाराने आपल्या आवाजात काही पुस्तके ऐकवली आहेत.

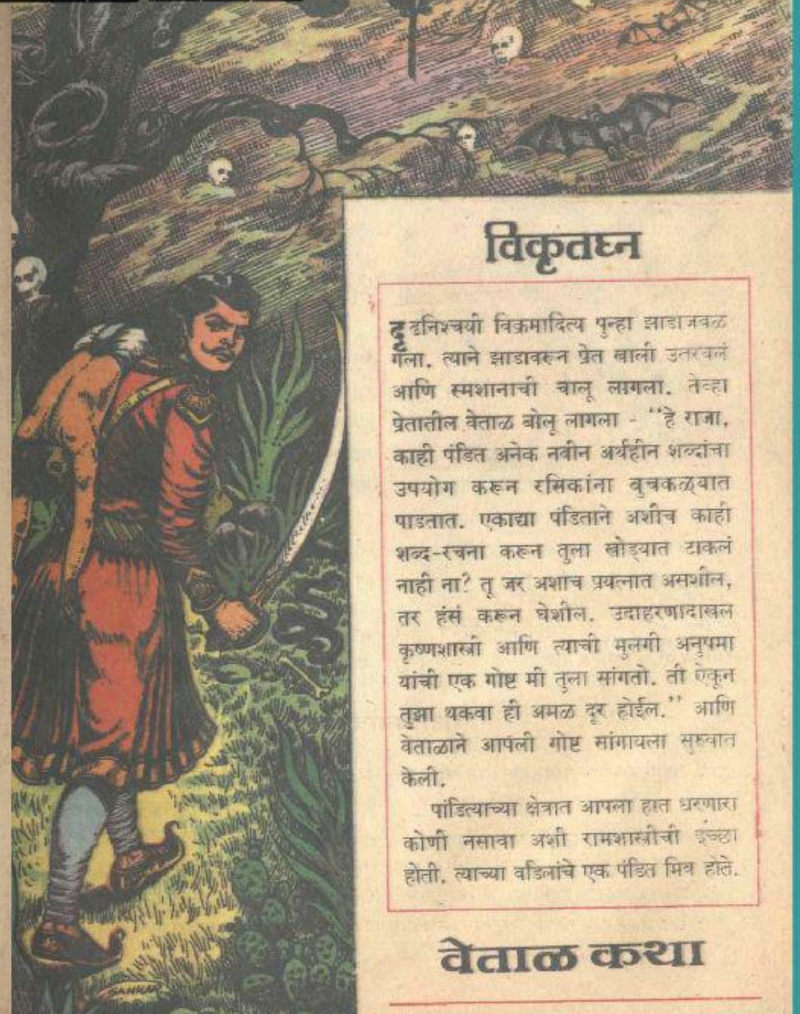
पुस्तक-चोर लिलावात हजर!

इंग्लंडच्या सफोक प्रांतातील एक युवक डंकन जेवान्स याला धार्मिक ग्रंथांची फार आवड आहे. धर्म-विषयक पुस्तकांचा संग्रह करण्याचा त्याला छंद आहे. सर्वच पुस्तके खरेदी करण्याची ताकत न सल्यामुळे त्याने पुस्तके चोरण्याचा एक सोपा मार्ग शोधून काढला. एकोणिसाव्या वर्षापासून तीस वर्षात त्याने ५२०० पुस्तके जमविली. एक दिवशी करालैल नावाच्या शहरात चोरी करताना तो पकडला गेला. चोरीचा आरोप सिद्ध झाल्यावर पोलिसांनी त्याच्याकडील १२,००० पुस्तके जप्त केली आणि लिलाव करून ती विकली. बिचारा डंकन जेवान्स लिलावात हजर होता, पण त्यात बोली मात्र बोलू शकला नाही.

ही अद्भुत गोष्ट ऐकली म्हणजे अमेरिकेचे प्रसिद्ध विनोदी लेखक मार्क ट्वेन यांची एक व्यंग-कथा आठवते. एकदा त्याच्याकडे एक पाहुणा आला तेव्हा अनेक पुस्तके इकडे-तिकडे अस्ताव्यस्त पडलेली त्याने पाहिली. पाहुणा म्हणाला - "ही सर्व पुस्तके कपाटात नीट लावून ठेवता येणार नाहीत का?" मार्क ट्वेन विनोदाने म्हणाला - "ते तर ठीक, पण कपाट खरेदी करायला कोणी कर्ज देईल का?"

वाढदिवसाची भेट

अमेरिकेचे अध्यक्ष बिल क्लिंटन व त्यांच्या पत्नी हिलरी क्लिंटन यांची मुलगी चेल्सी सोळा वर्षांची आहे. तिच्या वाढदिवशी अमेरिकेच्या तीन खाजगी रेडिओ-संस्थांनी तीन वेगवेगळ्या प्रकारच्या मोटर-गाड्या भेट म्हणून पाठविल्या. त्यावेळी चेल्सी घरी नव्हती. ती शाळेत गेलेली होती. ती शाळेतून परत आल्यावर आई-वडिलांनी या मोटारी परत पाठविल्या. सुप्रसिद्ध नॅशनल थिएटर मध्ये फ्रेंच लेखक व्हिक्टर ह्यूगोच्या 'ले मिझरेबल्स' चा प्रयोग पाहण्यासाठी संध्याकाळी आई-वडील चेल्सीला घेऊन गेले. चेल्सीने जरी सोळा मेणबत्त्या पेटवून आपला वाढदिवस साजरा केला नाही, तरी नाटक पाहून ती फार खुश झाली.

विकृतघ्न

दृढनिश्चयी विक्रमादित्य पुन्हा झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरून प्रेत खाली उतरवलं आणि स्मशानाची चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील वेताळ बोलू लागला - "हे राजा, काही पंडित अनेक नवीन अर्थहीन शब्दांचा उपयोग करून रसिकांना बुचकळ्यात पाडतात. एकाद्या पंडिताने अशीच काही शब्द-रचना करून तुला खोड्यात टाकलं नाही ना? तू जर अशाच प्रयत्नात असशील, तर हंसं करून घेशील. उदाहरणादाखल कृष्णशास्त्री आणि त्याची मुलगी अनुपमा यांची एक गोष्ट मी तुला सांगतो. ती ऐकून तुझा थकवा ही अमळ दूर होईल." आणि वेताळाने आपली गोष्ट सांगायला सुरुवात केली.

पांडित्याच्या क्षेत्रात आपला हात धरणारा कोणी नसावा अशी रामशास्त्रींची इच्छा होती. त्याच्या वडिलांचे एक पंडित मित्र होते.

वेताळ कथा

त्यांनी रामशास्त्रीला काही प्रश्न विचारले अन् त्याची उत्तरे ऐकून ते म्हणाले महापंडित बनण्यासाठी नव-नवे शब्द निर्माण करून त्यांचा प्रचार ही केला पाहिजे.

"असं करणारा कोणी पंडित आहे?" रामशास्त्रीने प्रश्न केला.

"माझ्याच गावात कृष्णशास्त्री नावाचे एक पंडित आहेत. कोणत्याही नव्या शब्दाचा अर्थ ते सहजपणे सांगतात. पण त्यांनी स्वतः रचलेल्या नवीन शब्दांचा अर्थ दुसरे कोणी सांगू शकत नाहीत."

रामशास्त्री उतावळेपणाने म्हणाला - "मग तर मी कृष्णाशास्त्रींना अवश्य भेटेन आणि आपल्या पांडित्याची परीक्षा घेईन !"

"मग उशीर कशाला? माझ्याच बरोबर चल. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव. त्यांच्याशी बोलताना. काही नवीन शब्दांचा उपयोग कर. मग ते तुला आपला शिष्य बनवतील." पाहुणे म्हणाले.

दोघे ही निघाले. वाटेत रामशास्त्री एकाच गोष्टीचा विचार करीत राहिला की कृष्णशास्त्रीशी नाविन्यपूर्ण काय व कसे बोलावे?

कृष्णशास्त्र्यांना अनुपमा नावाची एक सुंदर मुलगी होती. ते शिष्य म्हणून काही जिज्ञासू होतकरू युवकांना नेहमी आपल्या घरात ठेवीत. अनुपमाच्या जवळ पास अशी काही तरूण मंडळी असली तर एकमेकांच्या सहवासात सर्वांचा विकास होईल असे त्यांना वाटे. कदाचित् अनुपमा एकाद्यावर प्रेम करू लागेल आणि मग तिच्या विवाहाचा प्रश्न ही सुटेल. म्हणून त्यांनी रामशास्त्रीला आपल्या घरातच ठेवून घेतले.

रामशास्त्री आपल्या विद्याध्ययनातच मग्न राहू लागला.अनुपमेकडे त्याचे जरा ही लक्ष नसे. आपल्याला काही पाहिजे असलं तर तो अनुपमेला आज्ञा करी.

रात्रभर विश्रांति घेतल्यानंतर दुसऱ्या दिवशी सकाळीं कृष्णशास्त्र्यांना भेटण्याची त्याची इच्छा होती. अनुपमा म्हणाली - "पिताजी बाहेर गावी गेलेले आहेत, नि त्यांना परत यायला दोन दिवस लागतील."

अमळ नाराजीने तो अनुपमेला म्हणाला - "दोन दिवस मी इथं बसून काय करूं? माझा तर एकेक क्षण युगासारखा चाललाय!"

"इतकं चिडायला काय झालं? या दोन दिवसात पुष्कळ काही महत्त्वाचं शिकता येईल. माझ्या वडिलांनी बनवलेले काही नवीन शब्द जाणून घे!" अनुपमेने शिफारस केली.

रामशास्त्री अभिमानपूर्वक सांगू लागला - "मला कुठल्या ही शब्दाचा अर्थ सहज समजतो. आतापर्यंत मी खूप शिकलो आहे. कृष्णशास्त्र्यांनी आजपर्यंत कधी जे शब्द वापरले नाहीत, ते मी जाणतो!"

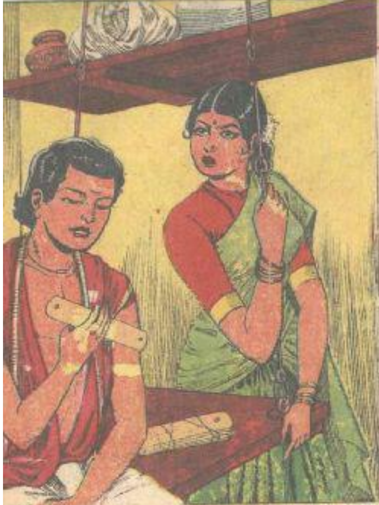
"तुझ्यासारख्या माणसासाठी 'विकृतघ्न' शब्दाची निर्मिति झालेली आहे!" असे म्हणत ती तेथून निघून गेली.

विकृतघ्न हा शब्द रामशास्त्रीला अगदीच नवीन वाटला. तो विचार करू लागला की या शब्दाचा अर्थ काय असावा. जेव्हा त्याच्यां काही लक्षात येईना तेव्हा त्याने अनुपमाला बोलावून विचारलं - "आता तू मला कृतघ्न ऐवजी विकृतघ्न म्हणालीस. अडाणी माणसंच असल्या विचित्र शब्दांचा वापर करतात. प्रथम तू मला हे सांग की मी तुझ्या दृष्टीने कृतघ्न कसा झालो?"

अमळ थांबून अनुपमा म्हणाली - "तू जसा माझ्या घरी आलास, तशी मी तुझी सेवा केली. तू काही दिसायला मोठा सुंदर

आहेस असं नाही, तरी ही मी तुझ्या सौंदर्याची तोंड भरून प्रशंसा केली. याबद्दल कृतज्ञते दाखल तू मला काय दिलंस? माझ्याकडून सेवा करून घेतलीस, पण माझ्या सौंदर्याबाबत एक शब्द बोलला नाहीस. खरं म्हणजे माझ्याबद्दल तू काही जाणत नाहीस. मी किती शिकलेली आहे हे तुला माहीत नाही. माझ्या ज्ञानाची तू कधी परीक्षा घेतली नाहीस. मी केवळ तुझी सेवा करण्याच्या योग्यतेची आहे असं तूच आपल्या तोंडाने म्हणालास. तू माझा अपमान केलास. मी तुझी जी सेवा केली, तिच्याकडे तू संपूर्ण दुर्लक्ष केलंस. तू विकृतघ्न आहेस!"

"अग, पन्हा तू मला विकृतघ्न म्हणालीस! माझ्या शब्दकोषात हा शब्द नाही. केलेले उपकार जो विसरतो, त्याला कृतघ्न म्हटले पाहिजे." रामशास्त्री म्हणाला.

"तुला नुसतं कृतघ्न म्हणणं पुरेसं नाही. चित्राला विचित्र म्हणतात, जयाला विजय म्हणतात. त्याप्रमाणे कृष्णशास्त्रींनी तुझ्या सारख्या माणसांकरता 'विकृतघ्न' शब्द निर्माण केला आहे!" अनुपमा म्हणाली.

आता रामशास्त्री या शब्दाचा अर्थ जाणण्यासाठी गंभीरपणे विचार करु लागला. कारण या शब्दाची निर्मिती कृष्णशास्त्रींनी केलेली होती. खूप विचार करून ही या शब्दाचा अर्थ त्याच्या लक्षात येईना.

शेवटी निरुपायाने त्याने अनुपमेलाच या शब्दाचा अर्थ विचारला.

"आपल्याला महापंडित म्हणवतोस. आणि या शब्दाचा उपयोग मी तुझ्याच साठी केला हे तुला समजलं नाही हं? उपनिषदात सांगितलंय की महापंडित सुद्धा स्वतःबद्दल जाणत नाही. म्हणून मला तुला विरूप बद्दल सांगितलंच पाहिजे. त्यालाच आपल्या डोळ्यांपुढे ठेवून माझ्या वडिलांनी या शब्दाचा उपयोग केला." आणि अनुपमेने विरूपची गोष्ट सांगायला सुरुवात केली.

विरूप एका गावातला गरीब शेतकरी होता. एकदा गावातलं एक शेत स्वस्तात विकलं जात होतं, म्हणून ते खरेदी करायची त्याला इच्छा झाली. पण जवळ पैसे कुठे होते? शेजारच्या रामने त्याला पैसे दिले. काही दिवसांनी विरूपला शेतात एक डबोलं सापडलं. त्याने लगेच रामचं कर्ज परत फेडलं. त्याच वेळी रामच्या मुलीचं लग्न ठरलं. रामने विरूपला थोडं कर्ज मागितलं.

विरूपने नकारार्थी उत्तर दिलं - "गरीबांना कर्ज देऊं नये. गरीबांनी आपलं आंथरूण पाहून पाय पसरावेत. यातच त्यांचं कल्याण असतं !"

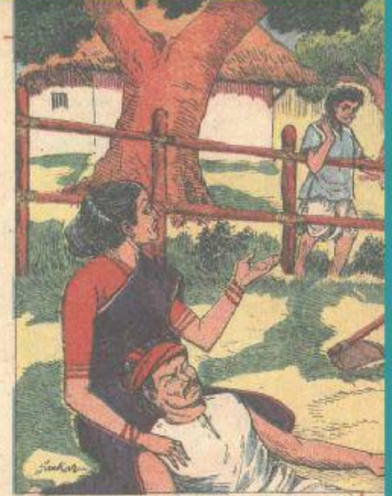
एक दिवशी विरूप शेतात काम करीत असताना त्याला साप चावला. शेजारच्या शेतात काम करणाऱ्या श्यामने तावडतोब त्याला आपल्या खांद्यावर टाकलं आणि

मांत्रिकाकडे घेऊन गेला. मांत्रिक म्हणाला - 'थोडा उशीर झाला असता तर हा मेलाच असता.' दुसऱ्याच दिवशी घराच्या परसात श्यामला साप चावला. त्यावेळी विरूप तिकडून चालला होता. त्याला ही वार्ता समजली. तो म्हणाला - 'श्यामला उचलून घेऊन जाण्याइतकी ताकत माझ्यात नाही.' कोणी त्याला म्हणाले - 'निदान मांत्रिकाला बोलावून आणण्याचे काम तरी कर.' यावर विरूप म्हणाला - मी तर काही महत्त्वाच्या कामासाठी दक्षिणेकडे निघालो आहे. आणि मांत्रिकाचे घर आहे उत्तरेकडे ! मला मांत्रिकाकडे जाता येणार नाही." श्यामची बायको विरूपला म्हणाली - 'तुम्ही माझ्या नवऱ्यापाशी थांबा, मी जाऊन मांत्रिकाला घेऊन येते.' पण विरूपने याला ही नकार दिला आणि तो तिथून निघून गेला. मांत्रिकाला कोणाकडून तरी ही बातमी मिळताच तो धावत-पळत श्यामकडे आला आणि त्याने त्याचे प्राण वाचवले.

विरूप बद्दलच्या या दोन्ही घटना ऐकून रामशास्त्री म्हणाला - "खरोखरीच विरूप सारख्या माणसासाठीच 'कृतघ्न' शब्द जन्मला आहे!"

अनुपमा म्हणाली - "कृतघ्न नाही, विकृतघ्न !"

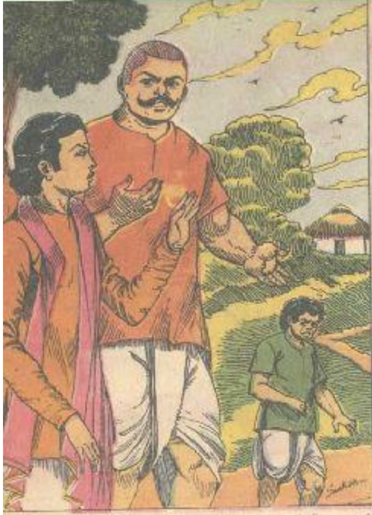
"विकृतघ्नला काही अर्थच नाही. केलेली, मदत जो विसरून जातो, तो

कृतघ्न. त्यात आपला-परका असा काही भेदभाव नाही. सगळे कृतघ्न एकाच माळेचे मणी !" रामशास्त्रीने आपला तर्क मांडला.

"मी सांगून गोष्ट तुझ्या लक्षात यायची नाही. तू स्वतःच जा नि विरूपला भेटून ये." अनुपमाने सल्ला दिला.

रामशास्त्री गावात गेला. तो लोकांना विचारु लागला की विरूपचं घर कुठे आहे. एवढ्यात त्याला आपसात भांडणारी दोन माणसं दिसली. एक पुरा सहा फुट उंचीचा होता. दिसायला पैलवानासारखा दिसत होता. दुसरा ठेंगणा आणि दुबळा होता. पैलवान ठेंगण्याला मारायच्या बेतात होता, पण रस्त्यावरील कोणी ही त्याला आडवीत नव्हते.

तेव्हा रामशास्त्री मधे पडला नि त्याने पैलवानाला विचारले - ''अरे, तुम्ही कशासाठी भांडत आहात?''

पैलवान रामशास्त्रीला म्हणाला - ''महाराज, हा काल नदीत बुडत होता, तेव्हा याला वाचवायला गावातला कोणी पुढे सरसावला नाही. आपल्या प्राणांची पर्वा न करता मी याला वाचवलं! आज हा रस्त्यात दिसला, तेव्हा मी त्याला विचारलं - ''तुझी तब्येत कशी काय आहे?'' गुरगुरत हा मला विचारतो आहे - ''असं काही घडलंच नाही. आणि घडलं असेल तर मला आठवत नाही!'' मी काय याला पैसे थोडेच मागितले? माझी एवढीच अपेक्षा होती की हा प्रेमाने दोन शब्द बोलेल. उलट माझी थट्टा करीत हा लेकाचा म्हणतोय - ''शक्तीमुळे पैलवानांची बुद्धि भ्रष्ट होते. तू याचं अगदी जिवंत उदाहरण आहेस. तू केवळ मूर्ख माणूस आहेस!'' ठीक आहे, मी महा बुद्धिहीन आहे. नाहीतर याला मदत करायला कशाला धावलो असतो? याला यथेच्छ पिटून चांगला धडा मी शिकवणार आहे!''

रामशास्त्र्याला परिस्थितीचा उलगडा झाला. हा ठेंगणा माणूसच विरूप असावा असा ही त्याने अंदाज केला. तो पैलवानाला म्हणाला - ''हे पहा, तुमच्यात बुद्धिमत्ता आहे नि शारीरिक बळ ही आहे. या सामर्थ्याचा उपयोग असल्या माणसावर करणं व्यर्थ आहे. या जगात काही ही शाश्वत नाही हे तुम्ही जाणतांच. अशा परिस्थितीत आपण त्याच्यावर उपकार केलेत म्हणून त्याच्याशी अधिक संबंध कशासाठी वाढवीत आहात? मला तर वाटतं हा मोठा वेदांती माणूस आहे. त्याच्या प्रत्येक कृतीत काही तरी रहस्य दिसतंय! मी याच्याशी बोलून त्याची सर्व माहिती मिळवतो. आणि मग आपण सविस्तर बोलू.''

रामशास्त्रीच्या चेहऱ्यावरील तेज आणि त्याची बोलण्याची पद्धत पाहून पैलवानाने विरूपला सोडून दिले. तेव्हा रामशास्त्रीने विचारले - ''तुझेच नाव विरूप का?''

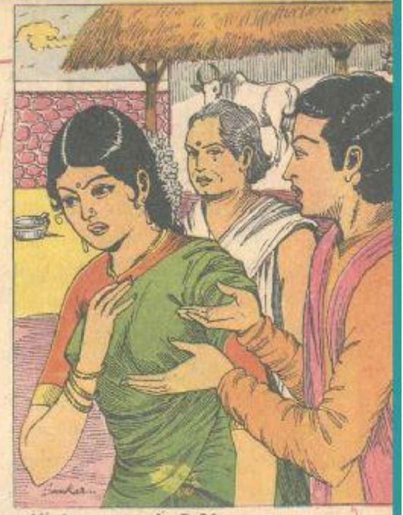
विरूप म्हणाला - ''तुझं माझ्याशी काय काम हे मला माहीत नाहीय. मला वाटतं मी कोण हे तुला समजलंय. तू कोण हे मला माहीत नाही आणि ते जाणण्याची माझी इच्छा पण नाही.'' आणि तो तेथून निघून गेला. एक दीर्घ निःश्वास सोडून रामशास्त्री घरी परत आला.

अनुपमाने विचारले - ''भेटला का विरूप?''

''भेटला आणि मी त्याच्याशी बोललो सुद्धा.'' शास्त्री म्हणाला. नंतर त्याने अनुपमाला सगळं सविस्तर सांगितलं - ''विरूपला शिवी देण्यासाठी नुसता कृतघ्न शब्द पुरेसा नाही. म्हणूनच कृष्णशास्त्रींनी विकृतघ्न या शब्दाची रचना केलेली असावी. या शब्दामुळे त्याच्या बद्दलची कुत्सित भावना चांगली व्यक्त होते. या शब्दात जी गरिमा आहे ती मोठी सार्थक आहे!''

''शब्दाचे अवडंबर आणि भारीपणा जरी तुला समजला असला तरी अजून त्याचा संपूर्ण अर्थ तुला समजला असं मला नाही वाटत!'' अनुपमा हसत म्हणाली.

तेव्हा बाहेरून आलेले अनुपमाचे वडील रामशास्त्रीला म्हणाले - ''पांडित्याच्या बाबतीत अनुपमेची सर तुला येणार नाही हे आता तुझ्या लक्षात आले असेल. कारण कृष्णशास्त्री नावाचा कोणी माणूस इथे नाहीच. तुला नि अनुपमेला जवळ आणण्या

साठी मी कृष्णशास्त्री निर्मिला.

हे बोलणं ऐकून रामशास्त्री त्यांच्याकडे पहातच राहिला. जरा वेळाने तो अनुपमाला म्हणाला - ''हा विकृतघ्न शब्द मला सहन होत नाहीये. क्षमा कर मला !''

वेताळाने आपली गोष्ट संपवली. आता आपल्या शंका व्यक्त करीत वेताळाने राजा विक्रमादित्याला विचारले - ''राजा, कोणत्याही भाषेला व्याकरणाचे नियम असतात, त्यांचे अतिक्रमण करणे इष्ट नसते. स्वतः पंडित नसताना आपल्या पांडित्या-बद्दल कोणी गर्व केला तर त्याला विपंडित म्हणायचं का? रामशास्त्री लहानपणापासून पंडित होता. अशा पंडिताला विकृतघ्न हे

अर्थहीन विशेषण वापरून अनुपमेने त्याला त्रासच नाही का दिला? यात तुला काही आश्चर्य नाही वाटत? आणि पाहून आश्चर्याची गोष्ट ही नाही का कि रामशास्त्र्याने अनुपमेला म्हणावं - "हा विकृतघ्न शब्द मला सहन होत नाही. क्षमा कर." अनुपमा पांडित्याच्या बाबतीत काय रामशास्त्र्याहून सरस होती? माहीत असून ही जर माझ्या या शंकांचे समाधान तू केले नाहीस, तर त्याचा काय परिणाम होईल ते तुला ठाऊकच आहे."

राजाने उत्तर दिले - "रामशास्त्री व अनुपमा यांच्या पैकी कोण मोठा पंडित हा प्रश्नच उद्‌भवत नाही. रामशास्त्री महान् पंडित आहे, सुंदर आहे, म्हणून अनुपमाने त्याची सेवा केली. पण रामशास्त्र्याने तिची सतत उपेक्षा केली. कृष्णशास्त्री आणि आपण यांच्यात महापंडित कोण हे जाणण्याच्या प्रयत्नात तो मग्न राहिला. रामशास्त्री अनुपमेवर नेहमी चिडून असे. रामशास्त्री शास्त्रात पंडित आहे, पण त्याचे लोकज्ञान शून्य हे अनुपमाने सहज जाणले. म्हणून एक सुनिश्चित योजना बनवून तिने त्याला विरूपला भेटायला पाठविले. विरूपची कृतघ्नता पाहून ही रामशास्त्री आपल्यातील दोष समजू शकला नाही. आपल्यावर केलेले उपकार जो काही काळ विसरतो त्याला कृतघ्न म्हणावे अशी अनुपमाची धारणा आहे. जो दुसऱ्याच क्षणी केलेले उपकार विसरतो तो विकृतघ्न! म्हणून रामशास्त्रीसाठी तिने या नवीन शब्दाचा उपयोग केला. जेव्हा तिने हे स्पष्ट केले की कृष्णशास्त्री नावाचा कोणी पंडित नाहीच आणि रामशास्त्री इथे आलाच मुळि कशासाठी हे तिला समजले नाही, तेव्हा रामशास्त्रीच्या लक्षात आले की अनुपमेशी त्याने केलेला व्यवहार कृतज्ञताहीन आहे. आणि म्हणून त्याने तिची क्षमा मागितली."

राजाचे हे समर्पक उत्तर ऐकून वेताळाच्या मनांतील शंका दूर झाल्या आणि प्रेतासह अदृश्य होऊन तो झाडावर जाऊन बसला.

आधार : रमा कुमारीची एक कथा

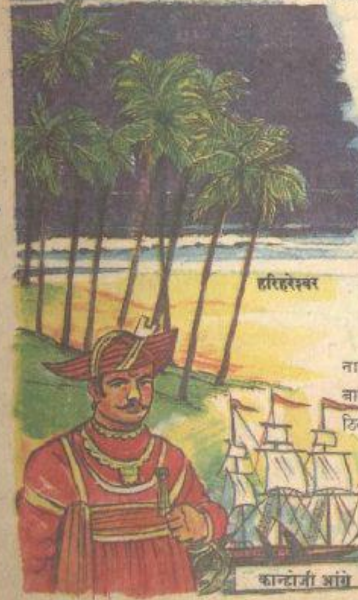
समुद्र किनाऱ्यावर सहल - ६

जंजीरा ते गोवा

आलेख : मीरा नायर ◆ चित्रे : गौतम सेन

जंजिऱ्याच्या दक्षिणेला सावित्री नदीच्या मुखावर हरिहरेश्वर तीर्थ वसलेले आहे. याला देवगड ही म्हणतात. समुद्रकिनाऱ्यावर असलेल्या अनेक मंदिरात एक प्रसिद्ध मंदिर आहे कालभैरवाचे. मूर्ति पालखीत घालून जवळच्या डोंगरांवर नेण्यात येते. डोंगरांची नावे आहेत ब्रह्मा, विष्णु, महेश आणि पार्वती.

हरिहरेश्वराच्या दक्षिणेला बाणकोटचा किल्ला आहे. अठराव्या शतकात मराठा नौसेनापति कान्होजी आंग्रे येथून समुद्री यात्रेवर अथवा युद्धासाठी प्रस्थान करीत. सन १७५६ मध्ये मराठा शासकांनी बाणकोट किल्ला इंग्रजांना दिला, आणि त्याच्या मोबदल्यात रत्नागिरीच्या दक्षिणेकडील घेरिया किल्ला आपल्या ताब्यात घेतला. अशा रीतीने इंग्रजांनी पश्चिम भारताच्या भूमीवर बाणकोट येथे आपला पहिला पाय रोवला. शिवाजींने घेरिया किल्ल्याचे नवे नाव ठेवले - विजयदुर्ग !

सुप्रसिद्ध मराठा राजनीतिज्ञ नाना फडणवीस यांचा जन्म बाणकोटच्या दक्षिणेकडील वेला या ठिकाणी झाला.

प्राचीन काळी या भागात एक महत्त्वाचे बंदर होते परिपाटना अथवा पालैपाट्मे. हे अनेक शतके समुद्री व्यापाराचे प्रमुख केन्द्र होते. हे बाणकोटच्या दक्षिणेला होते आणि चौदाव्या शतकापर्यंत दक्षिण कोकणातील एक प्रमुख बंदर होते. येथून इराकची खाडी आणि भूमध्य-समुद्री देशांशी खूप व्यापार चाले. नंतरच्या काळात दाभिया नावाच्या देवतेवरून याचे नाव दाभोळ ठेवण्यात आले. दाभिया देव हा वनात संचार करणारा देव आहे असे म्हणतात. दाभोळ येथे दोन प्राचीन स्मारके आहेत - अनेक शतकांपूर्वीची एक मशीद आणि दुसरे समुद्र-सपाटीखाली बांधलेले चंद्रिकाबू मंदिर. दक्षिण कोकणात या शैलीने बांधलेले अन्य मदिर नाही. चंद्रिकाबू मंदिर ई.सन ५५० ते ५७८च्या दरम्यान बांधले गेले.

अलीकडे अमेरिकेच्या एन्रॉन कंपनीबाबत आपण बरेच ऐकतो. ही कंपनी दाभोळ मध्ये एक वीज-निर्मिती केन्द्र स्थापित करीत आहे. यातून महाराष्ट्राला वीज उपलब्ध होईल.

आंब्यांचा राजा आपूस

दक्षिणेकडे आणखी काही अंतरावर आहे गणपतिपुळे. कोकण-किनाऱ्यावरील हे गाव फार रमणीय आहे. इथे काजू, नारळ आणि आंब्यांची खूप झाडे आहेत. येथील गणपति मंदिरावरून गावाचे नाव पडले गणपति पुळे ! या मंदिरातील गणेश-मूर्ति ४०० वर्षांपूर्वी जवळच्या एका डोंगरात प्रकट झाली असे येथील लोक सांगतात.

बाळ गंगाधर टिळक

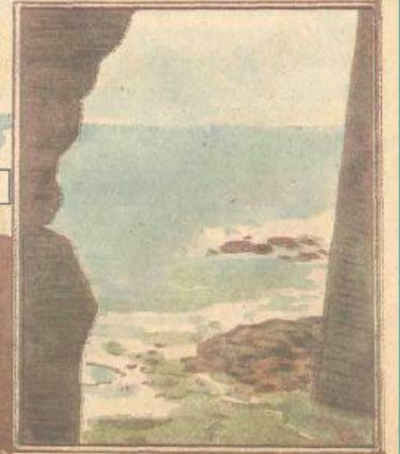
विशेष करून अंगारकी चतुर्थीच्या दिवशी लांब-लांबून लोक गणपतीच्या दर्शनासाठी येतात. त्या दिवशी उपास करतात आणि रात्री चन्द्र-दर्शन करून मोदक खाऊन उपास सोडतात. तांदुळाचे पीठ, नारळ व गूळ यांचा उपयोग करून मोदक हे पक्वान्न बनते.

कोकणात सर्वत्र जांभळट रंगाची फळे देणारे कोकम वृक्ष आढळतात. या फळांपासून एक आकर्षक रंगाचे आंबट-गोड सरबत बनवतात. सरबत बनवून झाल्यावर फळांच्या सालींना मीठ लावून दहा दिवस उन्हात सुकवितात आणि अमसुले बनवतात. आमटी व भाजीत चिंचेप्रमाणे अमसुले ही उपयोगात आणली जातात.

तशी आपल्या देशात आंब्यांची झाडे सर्वत्र आहेत. पण रत्नागिरीच्या आपूस आंब्यांची गोष्ट काही वेगळीच ! रत्नागिरी एक छोटं बंदर आहे, पण इथले आपूस आंबे आणि लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक यांची जन्मभूमि म्हणून याला खूप प्रसिद्धि मिळाली आहे. २३ जुलई १८५६ रोजी लोकमान्यांचा जन्म ज्या घरात झाला तेथे त्यांचे एक स्मारक बनविण्यात आले आहे.

रत्नागिरीपासून दक्षिणेकडे काही अंतरावर विजयदुर्ग नावाचा समुद्री किल्ला आहे. सिंधुदुर्ग आणि विजयदुर्ग मराठा नौसेनेची दोन प्रमुख केन्द्रे होती. विजयदुर्गचे पहिले नाव घेरिया होते हे तुम्ही पूर्वीच वाचलेलं आहे. या किल्ल्याची पश्चिमेकडील भिंत सतत आदळणाऱ्या समुद्री लाटांमुळे कमकुवत बनली आहे. किल्ल्याचा बाकीचा भाग सुरक्षित आहे.

दक्षिणेच्या बाजूला आणखी काही किलोमीटर अंतरावर येते मालवण. कोणे एके काळी हे एक प्रसिद्ध

विजयदुर्ग

बंदर होते, पण आता हे मीठ आणि खास पाक-कृतींसाठी प्रसिद्ध आहे. नारळाच्या दुधात शिजवलेली मासळी आणि कोकमाची कढी याशिवाय मालवणी भोजन पूर्ण होत नाही. याशिवाय येथील लोकप्रिय खाद्य-पदार्थ म्हणजे वडे-सागुती. सागुती म्हणजे मसालेदार मांसाचा रस्सा!

मालवणच्या समुद्र किनाऱ्यापासून थोड्या अंतरावर शिवाजीचा एक समुद्री किल्ला आहे. शिवाजीने आपल्या व्यक्तिगत देखरेखीखाली तो बांधला असे म्हणतात. याचं नाव सिंधुदुर्ग! येथे एक शिवाजीचे मंदिर पण आहे. संपूर्ण देशात हे शिवाजीचे एकमात्र मंदिर आहे. या मंदिरात काळ्या दगडात कोरलेली शिवाजीची मूर्ति आहे. या मूर्तीच्या शीर्षावर चांदीचा पत्रा चढविलेला आहे. काही विशेष प्रसंगी हा चांदीचा पत्रा काढून त्याच्या ऐवजी सोन्याचा पत्रा चढवतात. मंदिराजवळच्या एक छत्रीत चुनखडी दगडाच्या एका शिळेवर शिवाजीच्या हात व पायांचे ठसे अजून सुरक्षित आहेत.

वडे-सागुती

महाराष्ट्राच्या समुद्र-किनाऱ्यावर दक्षिणतम टोकावर आहे वेंगुर्ला. ते गोव्यापासून जवळ आहे. पूर्वी हे फार मोठे व्यापारी केन्द्र होते. येथून नारळ, गोणपाट, गुळाची काकवी आणि काजू यांची खूप निर्यात होत असे. कोकण किनाऱ्यावर समुद्री डाकू खूप लूटमार करीत असत. सन १६६४ ते १८१२ च्या दरम्यान समुद्री डाकूंनी वेंगुर्ल्यात अनेक वेळी लूटमार केली. मराठा आणि मोगल सेनेने दोनदा शहराला आग लावून ते बेचिराख करून टाकले.

वेंगुर्ल्यात छोट्या छोट्या टेकड्या नि लांबच लांब वालुकामय समुद्र-किनारा आहे. येथील मुख्य उत्पन्न आहे - काजू, नारळ, फणस व आंबा. श्री देवी सातेरी व रामेश्वर यांची येथील मंदिरे खूप प्रसिद्ध आहेत.

शिवाजीची मूर्ति

सिंधु दुर्ग

वृत्ति आणि प्रवृत्ति

राजा प्रतापवर्माच्या दरबारात विविध क्षेत्रांतील निष्णात पंडित होते. त्यांच्यापैकी एक वैद्य धन्वंतरी होता. धन्वंतरी कुठल्याही रोगाची चिकित्सा अगदी सहज सहज करीत असे. राजपरिवारातील सर्व मंडळी त्याला नेहमी आदर देत. अनेक वेळी त्यांनी त्याला भारी किंमतीच्या वस्तु भेटीदाखल दिल्या. प्रतापवर्माच्या दरबारात रामशर्मा नावाचा एक आशु कवि पण होता. तो आपल्या कवितांचे वाचन करून दरबाऱ्यांचे मनोरंजन करी. त्याच्या काव्यात त्याच्या पांडित्याचे ही दर्शन होत असे.

एकदा शेजारच्या राज्यातील काही कवि-मंडळी प्रतापवर्माकडे आली. राजाने सर्वांचे यथोचित स्वागत केले. प्राकृतिक अस्वास्थ्यामुळे रामशर्मा त्यावेळी तिथे नव्हता. राजा प्रतापवर्माने एक कवि-संमेलन आयोजित केले.

या संमेलनात रामशर्मा नसल्यामुळे राजा प्रतापवर्मा अमळ निराश झाला. आलेल्या कवींनी आपापल्या सर्वोत्तम कविता राजाला सुनवल्या आणि नंतर त्यांनी राजाला प्रार्थना केली - "महाराज, आपल्या दरबारातील कवि रामशर्मा यांच्या प्रतिभेबाबत आम्ही खूप ऐकले आहे. त्यांचे स्वास्थ्य ठीक नसल्यामुळे ते आज या संमेलनात भाग घेऊ शकलेले नाहीत. त्यांचे काही शिष्य येथे असतीलच. त्यांच्या कविता ऐकण्याचे भाग्य आम्हाला लाभेल का?"

राजाच्या आज्ञेवरून दोन-तीन कवींनी आपल्या कविता ऐकवल्या. पण प्रतापवर्माच्या दृष्टीने कोणाच्या ही कविता विशेष उल्लेखनीय नव्हत्या. उदास प्रतापवर्माकडे पहात धन्वंतरी म्हणाला - "राजन्, मला ही काव्याची अभिरुचि आहे. आपली संमति असेल तर या संमेलनात मी

मनोहर जोशी

आपल्या काही कविता सादर करू का?''

प्रतापवर्माने क्षणभर आश्चर्याने धन्वंतरीकडे नजर टाकली आणि म्हणाला - ''हो, हो, जरूर!''

धन्वंतरीने आपल्या काही छंदबद्ध कविता संमेलनात गायल्या. त्या विविध विषयांवर होत्या. त्याच्या कविता ऐकून पाहुण्या कवींनी जोर-जोरात टाळ्या वाजवल्या.

प्रताप वर्माने शेजारच्या राज्यातील कवींच्या बरोबर धन्वंतरीचाही सन्मान केला. ते सर्व निघून गेल्यावर राजाने धन्वंतरीला विचारले - ''तुम्ही एवढे प्रतिभासंपन्न कवि असाल हे आजपर्यंत मला कधी समजलंच नव्हतं!''

धन्वंतरी नम्रतापूर्वक म्हणाला - ''क्षमा करा महाराज. मी वैद्य-वृत्ति करीत असलो, तरी माझ्या प्रवृत्तीनुसार मी काव्य-रचना करीत असतो. माझ्या फुरसतीच्या वेळात मी काव्याबाबत चिंतन करतो. आणि जमेल तेवढी काव्य-रचना करतो. कृपा करून आपण मला कोणी मोठा कवि समजूं नये!''

प्रतापवर्माला हे पटलं नाही. आणि तो म्हणाला - ''आपल्या प्रवृत्तीनुसार जो वृत्ति पसंत करतो तोच आपल्या कामाशी न्यायसंगत राहू शकतो. आपण वैद्यकीय पेशातून निवृत्त व्हावे आणि काव्य-रचनाच करावी - यातच आपलं हित आहे.''

धन्वंतरीला नाइलाजाने राजाचा सल्ला मानावा लागला. काही दिवसांनी राजाच्या पाठीला एक फोड आला. धन्वंतरी शेजारच्या राज्यात भरलेल्या कवि-संमेलनात भाग घेण्यासाठी गेला होता. त्याच्या काही शिष्यांनी राजाच्या फोडावर इलाज करण्याचा प्रयत्न केला, पण कोणी ही वेदना दूर करू शकला नाही.

रामशर्माला राजाच्या वेदना पाहवेनात. तो राजाला म्हणाला - ''मला वैद्यक-शास्त्रात थोडी गति आहे. आपल्या फोडावर मी काही इलाज करू का?''

पीडित अवस्थेत राजाने आश्चर्याने रामशर्माकडे पाहिले आणि अमळ अविश्वासाने होकार दिला.

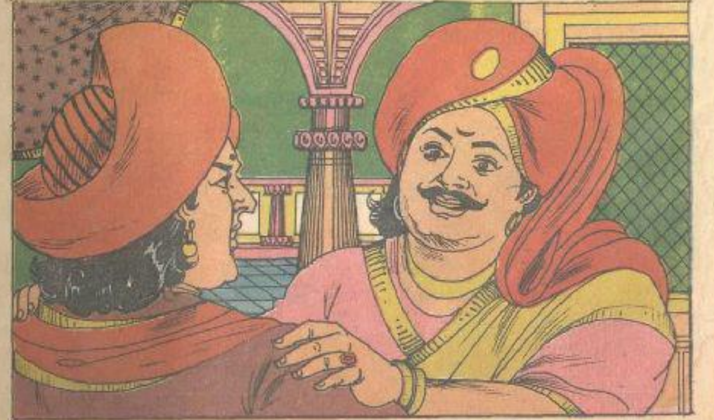
रामशर्मा धावत घरी गेला आणि आपल्या परसातून एक वनस्पति मुळासकट उपटून आणली. तिचे तुकडे-तुकडे करून ते पाट्यावर वाटून घेतले. हा लेप राजाच्या फोडावर लावून त्याने पट्टी बांधली.

आणि आश्चर्याची गोष्ट अशी की दुसऱ्याच दिवशी फोडांतून निचरा झाला व तो बसून गेला. राजाच्या वेदना थांबल्या व तो खडखडीत बरा झाला. रामशर्माला आलिंगन देऊन राजा म्हणाला - ''वैद्यक-शास्त्राचे आपले ज्ञान प्रशंसनीय आहे. इथून पुढे कविता रचत बसून आपल्या वेळेचा दुरुपयोग करू नका.''

तेव्हा रामशर्मा म्हणाला - ''जशी आपली इच्छा, महाराज ! आपल्या घराच्या परसात सर्व औषधी वनस्पतीच मी लावलेल्या आहेत. मी जेव्हा राजवाड्याच्या परिसरात असतो, तेव्हा सतत काव्य-विषयक चिंतन करीत असतो. पण घरी गेलो की माझं सर्व लक्ष त्या वनस्पतींकडे केन्द्रित झालेलं असतं.''

''मग आतापर्यंत तुम्ही मला हे सांगितलं का नाहीत? आता तुमची काव्य गुंडाळून ठेवा आणि वैद्य-वृत्तीच चालू ठेवा.'' प्रतापवर्माने सल्ला दिला.

काही दिवसांनी तरुण कवींचा एक गट प्रतापवर्माच्या राज्यात आला. राजाने कवि-संमेलनाची व्यवस्था केली. धन्वंतरी अजून शिकाऊ कवि होता, म्हणून राजाने त्याला

या संमेलनात भाग घेऊ दिला नाही.

या वेळीं रामशर्माने कवींच्या प्रश्नांची उत्तरे सहज सहज दिली आणि त्यांनी विचारलेल्या कूट-प्रश्नांची ही समर्पक उत्तरे दिली आणि आपल्या पांडित्याने त्यांना थक्क करून टाकले. राजाला ही याचे मोठे आश्चर्य वाटले.

एक आठवड्या भरात प्रतापवर्माचा चार वर्षांचा मुलगा आजारी पडला. राजाने रामशर्माला बोलवलं. त्याने निरनिराळ्या जडी-बूटी देऊन तीन दिवस उपचार केला, पण मुलाचा ताप काही उतरला नाही.

धन्वंतरीला ही वार्ता समजताच तो राजाकडे आला. आपल्या थैलीतून त्याने एक गोळी काढली आणि ती राजकुमाराला दिली. तासाभरात त्याचा ताप उतरला. नंतर आणखी दोन गोळ्या देऊन त्याने मुलाला पूर्णपणे बरें केले.

प्रतापवर्मा आश्चर्यचकित झाला. त्याने मंत्र्यापुढे आपली शंका व्यक्त केली. मंत्री राजाला म्हणाला - ''महाराज, धन्वंतरीने अभ्यास केला वैद्यकीचा, पण त्याची प्रवृत्ति काव्याकडे झुकते! त्याचप्रमाणे रामशर्मा प्रतिभासंपन्न कवि आहे, पण त्याचे वैद्यकावरही प्रेम आहे. पण याचा अर्थ असा नाही की प्रवृत्तीनुसार आपण जे करतो त्यात निष्णात असले पाहिजे. कारण वृत्तीचा संबंध बुद्धीशी आहे आणि प्रवृत्तीचा संबंध मनाशी ! बुद्धि आणि मन यांचा योग्य समन्वय करून सफलतापूर्वक आपल्या क्षेत्रात प्रवीण बनणे फारच थोड्यांना जमते. हे सामर्थ्य ज्यांच्यात नसतं, त्यांची उदाहरणे आहेत - धन्वंतरी आणि रामशर्मा !''

आता आपली चूक राजाच्या लक्षात आली. त्याने दोघांना बोलवून घेतले आणि म्हणाला - ''आपल्या प्रवृत्तीला अनुसरून जी वृत्ति आहे ती निवडा आणि त्यात प्रवीण व्हा असा सल्ला मी तुम्हा दोघांना दिला होता. पण आता मला आपली चूक समजली. तुम्ही आपापल्या वृत्तीनुसारच काम करावं. फुरसतीच्या वेळात आपल्या प्रवृत्तीनुसार काम करायला हरकत नाही.''

तलाठी चंदन

रंगापुरचा तलाठी आता म्हातारा झाला. म्हणून त्याने आपले तलाठ्याचे काम आपला भोळा मुलगा चंदनकडे सोपवले. तो चंदनला म्हणाला - ''गावच्या नदीला पूर आला, तरी तलाठ्याच्या घरात पैशांचा पाऊस पडतो असं म्हणतात. आणि ते खरं ही आहे. परंतु सरकारच्या तिजोरीत हात घालणं बरं नव्हे. स्वयंपाकघरात वावरणाऱ्या छोट्या छोट्या उंदरांप्रमाणे गरीब शेतकऱ्यांच्या जिवावर आपल्याला जगायचंय ! श्रीमंत शेतकऱ्यांशी वैर पत्करणं आपल्या हिताचं नाही. गरीब शेतकऱ्यांना मदत करायची, आणि त्यांच्याकडून मदत पण घ्यायची. ही तारेवरची कसरत आहे बघ. सरकारी अधिकाऱ्यांचा रोष आपल्यावर होणार नाही याची पण खबरदारी आपण घ्यायची. हा सगळा विचार करून जेवढा पैसा कमवता येईल तेवढा कमवायचा. अशा रीतीने सावध राहून काम केलंस तर उत्तम तलाठी होशील !''

चंदनने मुकाट्याने वडिलांचे सर्व बोलणे ऐकून घेतले. काही दिवसांनी शत्रुघ्न नावाचा एक शेतकरी चंदनला भेटायला आला. त्याला आपली एक एकर जमीन विकायची होती. म्हणून तलाठ्याने एकदा आपल्या जमिनीची मोजणी करावी व काही बाकी नसल्याबाबत लिहून द्यावे अशी त्याची इच्छा होती. यामुळे खरेदी करणारा निश्चिंतपणे जमिनीचा सौदा करील व आपल्या व्यवहारात काही अडचण येणार नाही असा शत्रुघ्नचा विचार होता.

चंदनने या जमिनी संबंधित हिशोबाची वही पाहिली. शत्रुघ्नने सगळी रक्कम दिल्याची नोंद तर त्याला सापडेना. पण पावत्या मात्र सगळ्या केलेल्या होत्या.

सुषमा जगताप

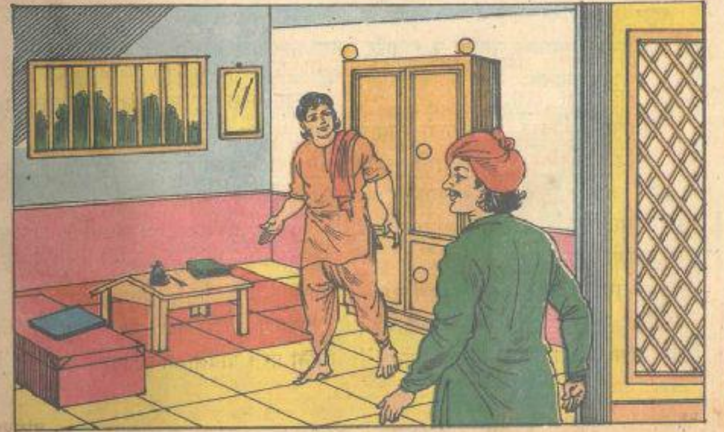
चंदनने खूप डोके खाजवले, पण असं कसं झालं असावं हे काही त्याच्या लक्षात येईना.गेली चार वर्षे शत्रुघ्न सतत कर देत आला आहे आणि थक-बाकीच्या यादीत मात्र त्याचं नाव आहे !

चंदनने आपल्या वडिलांना ही गोष्ट सांगितली. म्हातारे वडील जोरजोरात हंसत म्हणाले - ''अरे, हीच तर तलाठ्याची कला ! केवळ शत्रुघ्नचीच गोष्ट काय घेऊन बसलास? अन्य अनेक छोट्या छोट्या शेतकऱ्यांची नांवे तुला थक-बाकीच्या यादीत सापडतील. पण भूषण नि रंगा सारख्या श्रीमंत शेतकऱ्यांनी अनेक वर्षे कराची रक्कम दिली नसली, तरी त्यांची नावे तुला थक-बाकीच्या यादीत मिळायची नाहीत. थक-बाकीच्या यादीत ज्यांची नावे आहेत, आणि त्यांनी ज्या रकमा दिलेल्या आहेत त्यांची बेरीज करून होणारी रक्कम श्रीमंत शेतकऱ्यांकडून वसूल करावयाची आहे. शत्रुघ्नासारखे गरीब शेतकरी नियमितपणे आपला कर भरणा करतात, ते मोठे प्रामाणिक आहेत. त्यांना आपल्याला पावती तर द्यावीच लागते. जे श्रीमंत शेतकरी आपला कर देत नाहीत, त्यांची आपल्यावर सरकारतर्फे दबाव पडू नये अशी इच्छा असते. म्हणून ते तलाठ्याला लाच देत राहतात. आपल्याला पैसे मिळतात, म्हणून तलाठी आपल्या हिशोबाच्या वह्यात असं दाखवतो की त्यांनी कराची रक्कम भरलेली आहे, आणि त्यांच्या कडून काही थक-बाकी येणे नाही. शत्रुध्न सारख्या गरीब शेतकऱ्यांजवळ पावत्या आहेत, पण थक-बाकीच्या यादीत आपण त्यांची नावे दाखवतो. सरकारी अधिकाऱ्यांनी विचारले म्हणजे आपण त्यांना सांगतो - 'बिचारे गरीब शेतकरी हलाखीमुळे वेळेवर कर देऊ शकत नाहीत, त्यांच्यावर फॉर जबरदस्ती करणे बरें नाही.' खोटेच सांगून अधिकाऱ्यांना ही थोडी चिरी-मिरी द्यायची. तलाठ्याच्या कामाचे हेच तर रहस्य !''

चंदनला हे सगळं बरोबर वाटलं नाही. हे तर धोका देणं झालं. त्याने शत्रुघ्नच्या शेताची मोजणी केली आणि काही बाकी नसल्याचे लिहून दिले. व्यवहार पूर्ण झाल्यावर चंदन म्हणाला - ''आमचे आजोबा-पणजोबा यांना कशाची ददात नव्हती. आता जमाना बदलला आहे. श्रीमंत शेतकरी आणि जमीनदार व्यसनाधीन होत आहेत. हळू हळू दिवाळखोर बनत चालले आहेत. आम्हाला सुद्धा जर भरपूर वेतन मिळालं असतं, तर तुझ्या सारख्या गरीब शेतकऱ्यांकडून कशाची अपेक्षा केली नसती !'' शत्रुघ्नने खरीददाराला नमस्कार केला व तो निघून गेला. त्या दिवसापासून थक-बाकीच्या यादीत चंदनने शत्रुघ्नच्या ऐवजी भैरवचे नाव लिहायला सुरुवात केली.

अशा रीतीने दोन-तीन वर्षे गेली. वडिलांच्या मार्गदर्शनानुसार चंदन तलाठ्याचे काम करीत राहिला. दिवस चांगले गेले. अकस्मात् चंदनचे वडील वारले. दहन-संस्कार झाल्यावर अस्थि गंगेत विसर्जित करण्यासाठी त्याला काशीला जावं लागलं. काशीला जाण्यापूर्वी त्याने आपले तलाठ्याचे काम आपल्या जावयाकडे सोपवले.

चंदनच्या जावयाच नाव होतं बच्चन. तो मोठा दुष्ट होता. त्याला वाटलं काही दिवसांपुरतं आपल्याकडे आलेलं काम पक्कं व्हावं. गावातल्या श्रीमंत शेतकऱ्यांना तो भेटला आणि हिशोबातील रहस्ये त्यांना

सांगत म्हणाला - "आमच्या हिशोबा प्रमाणे तुमच्यापैकी कोणी आता कर देण्याची आवश्यकता नाही. गरीब शेतकऱ्यांनी जो कर दिला आहे, त्याच्या पावत्या त्यांच्याकडे आहेत, पण हिशोबात मात्र त्यांची नोंद नाही. अर्थात् हा दोष चंदनचा ! आपण मला सहकार्य दिलेत तर तुमचं भलं होईल !"

बऱ्याच शेतकऱ्यांनी याला मान्यता दिली.

महिन्याभराने चंदन परत आला तेव्हा गावात हाहाकार माजलेला त्याला दिसला. बच्चनने दवंडी पिटवली होती - "ज्या ज्या लोकांनी कर भरलेला आहे, त्यांनी आपापल्या पावत्या घेऊन यावे. जर कोणी कर न भरल्याचे सिद्ध झाले, तर त्याचे शेत जप्त केले जाईल."

आपल्या नावावर थक-बाकी आहे हे ज्या शेतकऱ्यांना समजले, त्यांना फार वाईट वाटले. त्यांनी चंदनकडे जाऊन विचारणा केली. सर्वांना शांत करीत चंदन लपून-छपून श्रीमंत शेतकऱ्यांना भेटला आणि म्हणाला - "बच्चनच्या दुष्ट कारस्थानामुळे तुम्ही आज खुश दिसताहात ! काही महिन्यांपूर्वी पूर आला होता तेव्हा तुम्ही ऊस लावला होतात. माझ्याकडून लिहून घेतलं होतत की केळी लावलेल्या आहेत. सरकारी अधिकाऱ्यांकडून तुम्ही आर्थिक सवलती पण मिळवल्यात. मी वस्तुस्थिति सांगितली तर सर्व जण संकटात सापडाल याची कल्पना आहे का तुम्हाला ? माझी नोकरी गेली तर जाऊ द्या. मला त्याची परवा नाही. पण तुमचं नुकसान आणि मानहानि होईल हे लक्षात ठेवा नीट !"

श्रीमंत शेतकरी या धमकीला भ्यायले. त्यांनी सर्व गावकऱ्यांची एक बैठक घेतली आणि तलाठ्याची तोंड भरुन प्रशंसा केली. त्याच्या प्रामाणिकपणाची तारीफ केली.

अशा रीतीने चंदन संकटातून वाचला. पण आता तो अधिक सावध झाला. श्रीमंत नि गरीब शेतकऱ्यांचा हिशोब तो व्यवस्थित ठेवू लागला आणि एक चांगला तलाठी म्हणून प्रसिद्ध झाला.

महाभारत

द्वारकेत श्रीकृष्णाने राज्यकारभाराची सगळी जबाबदारी वसुदेवावर सोपवली आणि धर्मराज करत असलेल्या राजसूय यज्ञात भाग घेण्यासाठी तो विविध रत्ने, धन-धान्य इत्यादींसह राजधानी इन्द्रप्रस्थ येथे पोचला.

धर्मराज कृष्णाला म्हणाला, "राजसूय यज्ञ पूर्ण करण्यासाठी आम्हाला तुझ्या मदतीची फार गरज आहे. यज्ञाचं काम सुरु करायची मला परवानगी दे किंवा तू स्वत:च तो पूर्ण कर."

कृष्ण म्हणाला, "धर्मराज, तूच यज्ञ कर. माझ्यावर सोपवशील ती कामं मी पूर्ण करीन."

कृष्णाच्या या बोलण्याने धर्मराज फार प्रसन्न झाला. सहदेवाला बोलावून त्याने यज्ञाची सर्व व्यवस्था करवली आणि त्यात भाग घेण्यासाठी चारही वर्णांच्या लोकांना आव्हान केले. नकुलला बोलावून तो त्याला म्हणाला, "हस्तिनापुरला जाऊन तू भीष्म, धृतराष्ट्र, विदुर, द्रोण, कृपाचार्य, अश्वत्थामा, दुर्योधन इत्यादींना आमन्त्रण देऊन बरोबर घेऊन ये."

सहदेवने मोठ्या दक्षतेने सारी व्यवस्था पूर्ण केली. नकुल हस्तिनापुरहून सर्व कौरव प्रमुखांना बरोबर घेऊन आला. सर्व पाहुण्यांना धर्मराजाने राजसूय यज्ञाची माहिती देऊन तो पूर्ण करण्यासाठी त्यांचा सहयोग व आशिर्वाद मिळवले. दानधर्माची जबाबदारी कृपाचार्यांवर सोपवण्यात आली, तर भोजन व्यवस्था दु:शासनाला करायला सांगितली.

शिशुपाल-वध

अश्वत्थामाने ब्राह्मणांच्या आदरसत्काराचा भार अुचलला, अन् संजय राजे लोकांच्या सत्कारामागे लागला. अुपस्थित पाहुण्यांकडून येणाऱ्या भेटी स्वीकारून त्या नीट ठेवण्याचे काम दुर्योधनाकडे आले. एकूण सर्व कामे जो तो ठीक करत आहे किंवा नाही, कुठे काही कमतरता तर नाही ना, हे पहाण्याचे काम वडीलधाऱ्या भीष्म-द्रोणांवर सोपवले गेले. अशा प्रकारे कामे सर्वांना वाटून दिल्यावर धर्मराजाने यज्ञदीक्षा ग्रहण केली.

जितके लोक तिथे जमा झाले होते त्या सर्वांची राजसूय यज्ञाबरोबरच मयसभा पहाण्याचीही इच्छा होती. राजेलोक अपार भेटी घेअून आले होते. याग जोपर्यन्त चालू राहिला, तोपर्यन्त ब्राह्मण-भोजनही न थांबता चालू राहिले. यज्ञाचे समापन मोठ्या थाटाने साजरे झाले. शेवटी भीष्म धर्मराजाला म्हणाला, "स्नातक, ऋत्विज, सद्गुरू, इष्टजन, राजे व इन्द्रियांचे समन्वयक पूजनीय मानले जातात. यांच्यात सर्वश्रेष्ठ व्यक्तीची अग्र-पूजा तुला करायला हवी."

यावर धर्मराज भीष्माला म्हणाला, "पितामह, यांच्यात श्रेष्ठ कोण याचा निर्णय आपणच करायला हवा. मी त्या महान् व्यक्तीला अग्रपूजेचे अर्घ्य देईन."

जरा विचार करून भीष्म अुत्तरला, "या सभेत अग्रपूजेयोग्य एकच व्यक्ती, म्हणजे कृष्ण हाच आहे. तेंव्हा अगोदर त्यालाच अर्घ्य दे."

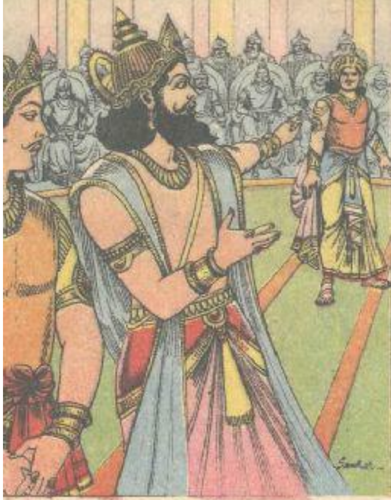
पितामहांच्या आज्ञेचे पालन करत धर्माने सहदेवाला कृष्णाला अर्घ्य द्यायला सांगितले. कृष्णाने सहर्ष ही गोष्ट मान्य केली.

परंतु शिशुपालाने या निर्णयाला विरोध दर्शवत धर्मराजाला म्हटले "धर्मराज, इथे अनेक राजे व अन्य सन्माननीय व्यक्ती अुपस्थित आहेत. असे असताना तू या यादव कृष्णाला अग्रपूजेचा अर्घ्य कसा काय देत आहेस? हा कोणी वडीलधारा थोडाच आहे? हा काय तुम्हा लोकांचा आचार्य आहे का? कि कोणी महान् ऋत्विज? त्याच्यात असे कोणते गुण आहेत, कि यालाच 'योग्य' म्हणून निवडलंय? तुला सल्ला देणाऱ्या भीष्मांना अुचित व अनुचित यांच्यातला फरक कळत नसावासं वाटतंय. कृष्णाचीच अग्रपूजा करायची होती, तर इतक्या साऱ्या राजांना बोलवायची गरजच काय होती? त्या सर्वांचा हा अपमानच नव्हे का? तू मोठा प्रतापी किंवा पराक्रमी आहेस असे समजून काही आम्ही तुला कर दिलेला नाही. तू धर्मपरायण, सत्यव्रती अन् साम्राज्यभार संभाळायला लायक आहेस - या विचारानंच तो दिलाय. पण आत्ताचं हे कुकर्म करून तू केलेलं सगळं खड्ड्यात घालवलंयस, आपल्या धवल कीर्तीला काळं फासलंस बघ!" अन् क्रोधाने लाल झालेला शिशुपाल आपल्या परिवारासह मंडप सोडून जायला निघाला.

त्याच्या मागे धावत धर्मराज म्हणाला, "थांब शिशुपाल ! असा मंडप सोडून जाअू नकोस. तुझं हे असलं बोलणं अुचित नव्हे. अन्यायपूर्ण बोललास तू! पितामह भीष्मांसारख्या वृद्धाचा असा अपमान करणं अुचित नव्हे. कृष्णाच्या बाबत त्यांना तुझ्यापेक्षा अधिक माहिती आहे. तुझ्यापेक्षाही मोठे लोक इथे अुपस्थित आहेत, पण त्यांच्यापैकी कोणीही आपला विरोध दर्शवला नाहीय. मग तूच एकट्याने असले आरोप कसे काय केलेस?" समजावणीच्या आवाजात असे बोलून धर्मराजाने शिशुपालला शांत करायचा प्रयत्न केला.

आता भीष्म धर्मराजाला म्हणाले, "कशाला त्या दुष्ट शिशुपालासमोर गयावया करतोस? जाअू दे त्याला बाहेर." नंतर तेथील इतर सभासदांना अुद्देशून ते म्हणाले, "हा

शिशुपाल अतिमूर्ख आहे. त्यामुळेच कृष्णाचं महत्त्व तो ओळखत नाही. आपण जे करत आहोत, ते त्याला आवडत नसेल, तर त्याला काय हवं ते करू दे. आपण मुळीच त्याची पर्वा करायचं कारण नाही."

तेंव्हा शिशुपालाचा सेनापती सूनिदूर अुठून म्हणाला, "राजेलोकहो अुठा! यादव अन् पांडवांनी आपला घोर अपमान केलाय. आपली सैन्यं सज्ज करून आपल्या या अपमानाचा सूड घेअू." अन् त्याने आपल्या पक्षाच्या सर्व राजांना एका बाजूला अुभे केले, शिशुपालाची अर्थात् याला संमती होतीच.

यावर भीष्म म्हणाले, "कृष्ण स्वत: इथे यज्ञरक्षणार्थ हजर असताना त्यात कोणीही विघ्न आणू शकणार नाही. तितकी शक्तीच कुणाच्यात नाही. शिशुपालाची वेळ भरली आहे, म्हणूनच त्याला असली दुर्बुद्धि सुचलीय."

आता तर शिशुपालाचा स्वत:वरील ताबा अजिबातच सुटला! भीष्मांना संबोधून तो अद्वातद्वा बोलू लागला. कृष्णालाही तो खूप अपशब्द बोलत राहिला, त्याची निन्दा केली. शिशुपालाचे बोलणे ऐकून भीम एकदम चवताळला.

रौद्ररूप धारण करून, दातओठ खात तो शिशुपालाच्या दिशेने सरकू लागताच भीष्मांनी त्याला अडवले.

नंतर भीष्मांनी भीमाला शिशुपालाचा जन्मवृत्तान्त सांगितला. - शिशुपाल जन्मला तेंव्हा त्याला तीन डोळे व चार हात होते. गाढवासारखा रेकतच तो जन्मला. त्याचे अष्टावक्र रूप पाहून त्याची माता सात्वती व पिता दमघोष घाबरून त्याला फेकूनच देणार होते. पण इतक्यात आकाशवाणी झाली की, "आपण हे मूल फेकून देअू नका. हा महापराक्रमी निपजेल. आत्ता याची मृत्युवेळ नाहीय. त्याला मारून टाकणारा अगोदरच जन्माला आलेला आहे व आपल्या घरी तो वाढत आहे."

आता सात्वतीच्या मनात पुत्रमोह जागा होअून आकाशवाणीला तिने विचारले, "कोण मारणार आहे याला?"

आकाशवाणीकडून अुत्तर मिळाले, "ज्याच्या मांडीवर ठेवल्या नन्तर या बाळाचे जास्तीचे अवयव गळून पडतील, त्याच्याच हातून याचा मृत्यु घडेल."

तेंव्हा पासून सात्वती भेटायला येणाऱ्या प्रत्येकाच्या मांडीवर आपल्या बाळाला ठेवून पाहू लागली.

अशातच एकदा बलराम व कृष्ण चेदिपुरला आले व थोडा वेळ राजा दमघोषशी गोष्टी करत राहिले. नंतर ते अंत:पुरात जाअून सात्वतीलाही भेटले.

खुशालीची बोलणी झाल्यावर तिने आपले बाळ बलरामाच्या मांडीवर ठेवले अन् नन्तर अुचलून कृष्णाच्याही हाती दिले.

कृष्णाने ते बालक आपल्या मांडीवर ठेवल्याबरोबर त्याचा अनावश्यक डोळा व दोन हात नाहीसे झाले! सात्वतीला कळून चुकले की आपल्या पुत्राचा मृत्युही कृष्णाच्याच हातून होणार आहे. तिने कृष्णाला विनवले की, त्याने या बाळाच्या हातून पुढे घडणाऱ्या चुकाना क्षमा करावी.

कृष्णाने तिला वचन दिले की, "मी याचे शंभर अपराध पोटात घालीन."

भीष्मांनी सांगितलेली ही गोष्ट ऐकूनही शिशुपाल त्यांना शिव्याशाप देतच राहिला. नंतर कृष्णाला अुद्देशून तो म्हणाला, "अरे, युद्ध कर ना माझ्याशी! मी तुला मारून टाकत नाही, तोवर हा म्हातारा भीष्म असाच

काहीतरी बकबक करत राहील. तुला मारून टाकून मी याची घमेंड जिरवतो बघ! नंतर या पांडवांनाही पाहून घेईन. यांनी अपमान केलाय आम्हा सर्वांचा! तुझी पूजा केल्याच्या अपराधाची चांगली शिक्षा करणार आहे मी त्यांना!" अशा प्रकारे बराच वेळ शिशुपाल तोंडाला येईल ते बडबडत राहिला.

कृष्ण इतका वेळ शान्तपणे सर्व काही पहात व ऐकत होता. त्याची सहनशक्ती जेंव्हा संपली, तेंव्हा तो अुपस्थित लोकांना म्हणाला, "आपण सर्वांनी याचं गरळ ओकणं ऐकलं आहेच. हा माझा मामेभाअू असूनही याने आम्हा यादवांशी खूप गैरवर्तणूक केली; आमचं खूपसं नुकसान केलंय. आम्ही जेंव्हा

प्राग्ज्योतिषपुरवर हल्ला केला होता, तेंव्हा याने द्वारकेत प्रवेश केला अन् आग लावून भागूबाईसारखा पळून गेला. आम्ही रैवतक पर्वतावर विश्रान्तीसाठी गेलो असताना हा तिथे उपस्थित झाला. आमच्यातल्या काही जणांना याने ठार केलं अन् काही बायका पळवून घेऊन गेला.

माझे पिता वसुदेव अश्वमेध यज्ञ करत असताना त्याने यज्ञाच्या वारुचं अपहरण केलं. बभ्रुवाहनाच्या पत्नीलाही हा अुचलून घेऊन गेला. याला रुक्मिणीशी विवाह करायचा होता; पण ते जमलं नाही त्याला.

हे सारे अन् असेच आणखी कित्येक अन्याय आणि अनाचार याने केले आहेत. पण मामीला दिलेल्या वचनामुळे आम्ही गप्प राहिलो. तो धर्म होता माझा !''

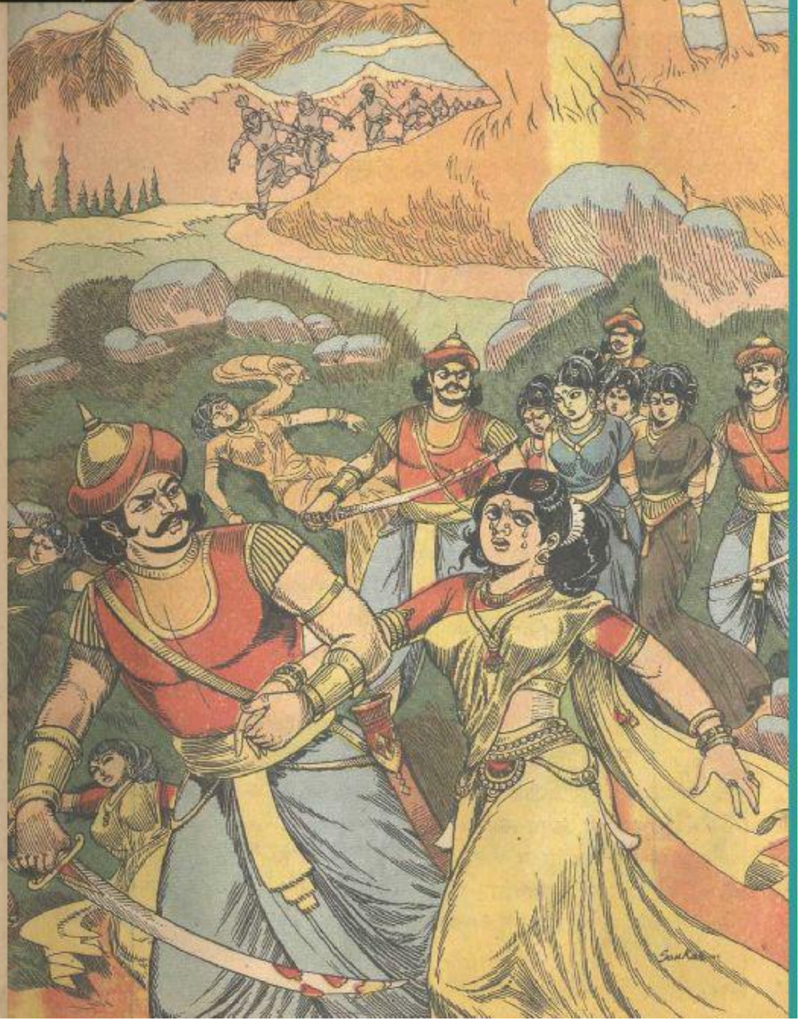
कृष्णाचे हे बोलणे ऐकून विकटपणे हसत शिशुपाल बोलला, ''कृष्णा! जी वधू मी पसंत केली, तिच्याशी तू लग्न करुन मोकळा झालास! अन् तोंड वर करुन सांगायला तुला लाजही नाही वाटत? निर्लज्ज कुठचा ! गोष्टी तर अशा करतोयस, की जसा काही तुझ्या दयेनंच मी जगतो आहे! मी मुळीच भीत नाही तुला. कर काय करायचं असेल ते !''

त्याबरोबर कृष्णाने आपले सुदर्शन चक्र हातात घेतले अन् शिशुपालाच्या दिशेने ते सोडून दिले. चक्राने शिशुपालाचे मस्तक धडावेगळे केले अन् तो धराशायी झाला. त्याच्या शरीरातील तेजतत्त्व बाहेर पडून कृष्णाच्या शरीरात जाऊन मिळाले. हे पाहून सर्वजण आश्चर्यात बुडाले !

धर्मराजाने नंतर शिशुपालाची अन्त्यक्रिया करवून त्याच्या मुलाचा राज्याभिषेक घडवला.

राजसूय यज्ञ पूर्ण झाला अन् धर्मराजाने स्नान करून यज्ञदीक्षेची सांगता केली. सर्व राजांनी आता सम्राट बनलेल्या धर्मराजाचे अभिनन्दन करून आपापल्या स्थानी परत जाण्यासाठी आज्ञा मागितली.

धर्मराजाने त्या सर्वांचा अुचित सत्कार करून नंतर सीमेपर्यन्त स्वतः जाऊन त्यांना निरोप देण्याची आपल्या बंधूंना आज्ञा केली. यानन्तर कृष्णही द्वारकेला निघून गेला. पण

मयसभा पाहण्याच्या तीव्र इच्छेने दुर्योधन मात्र शकुनीसह तेथेच राहिला.

एके दिवशी महर्षी व्यास धर्मराजाच्या सभेत आले. आपले शंकानिरसन करून घेण्यासाठी धर्मराजाने त्यांना विचारले, ''राजसूय यज्ञाच्या वेळी शिशुपालवध झाला. हा एकाद्या अुत्पाताचा संकेत तर नव्हे?''

''होय, हा अुत्पातच आहे. याचं फळ तेरा वर्षांनी दिसेल. त्यावेळी क्षत्रियांचा खूप संहार होईल.'' कृष्णद्वैपायन व्यास म्हणाले.

हे ऐकून धर्मराज दुःखाने व्याकुळ झाला. अर्जुनाने त्याला धीर दिला.

मयसभा पहायला अुत्सुक असलेल्या दुर्योधनाची मात्र फार मानहानि झाली. पाणी नसलेला भाग जलमय समजून तो आपली वस्त्रे अुचलून धरून चालत राहिला; अन् अुलट कोरडी जागा समजून चालत असताना त्याची वस्त्रे भिजून चिंब झाली. ते पाहून भीम, अर्जुन, नकुल, सहदेव, द्रौपदी आणि सेवक सेविका हसू लागले. धर्मराजाला जेंव्हा हे समजले, तेंव्हा दुर्योधनाचे मन दुखावू नये म्हणून त्याने दुर्योधनाला दुसरी वस्त्रे दिली.

तरी नंतरही दुर्योधनाचा वेळोवेळी अपमानच होत राहिला. अुघडा दरवाजा समजून तो त्यातून पलिकडे जाअू लागला तेंव्हा त्या जागी असलेल्या भिंतीवर त्याचे डोके आपटून टेंगूळ आले.

एका ठिकाणी जमीन समतल होती, पण तेथे चढ समजून दुर्योधनाने चढायचा प्रयत्न केला, अन् त्याने साष्टांग नमस्कार घातला ! मयसभा पाहून आनन्द लुटायच्या विचाराने आलेल्या दुर्योधनाला ती काट्यासारखी सलू लागली!

ईर्ष्येने तो जळू लागला. धर्मराज सम्राट बनला, त्याला लोकोत्तर अशी मयसभा मिळाली. याबद्दल विचार करता करता त्याच्या क्रोधाचा पारा चढतच राहिला. मनातल्या मनात तो स्वतःला बलहीन समजू लागला.

धर्मराजाचा निरोप घेअून तोही हस्तिनापुरला निघून गेला.

'चांदोबा'
पुरवणी - १०

आपल्या देशाची
वृक्ष-संपदा

खेरटी

परमशिव नंदीवर बसून चालले होते. वाटेत त्यांना वैतरणी नदी दिसली. परमशिव स्नानासाठी नंदीवरून उतरले. बांधावर उभ्या असलेल्या नंदीने जवळच्या एका झाडाजवळ जाऊन त्याच्या पानांना डोक्याने स्पर्श केला. शिवाने नंदीला विचारले - ''तू असं का बरे केलंस?'' नंदीने उत्तर दिले - ''हे खेरटीचे झाड आहे. या झाडाच्या पानांना स्पर्श केला म्हणजे उत्तम भोजन मिळते असं पुराणात सांगितलंय. म्हणून मी त्यांना स्पर्श केला.'' तेंव्हा शिव म्हणाले - ''मला पुराणातल्या गोष्टी सांगत आहेस? आता मी पण पाहतो तुला काय खायला मिळतंय ते!'' शिव नंदीवर बसून उगाचच इकडे तिकडे फिरत राहिले. बिचाऱ्या नंदीला काहीच खायला मिळाले नाही.

कैलास पर्वतावर पार्वती आपल्या नवऱ्याची वाट पहात बसली होती. बराच वेळ झाला, तो आला नाही, म्हणून दोघांच्यासाठी बनवलेली पक्वान्नें आपल्या पुढ्यात घेऊन तिनें खायला सुरुवात केली. एवढ्यात तिला नंदी येत असल्याची चाहूल लागली. ती घाबरली. तिला वाटलं- आपण मोठी चूक केली. नवऱ्याच्या अगोदर आपण खाणं योग्य नव्हे. तिने लगबगीने सगळी पक्वान्नें उचलली आणि नंदीपुढे ठेवली. आणि ती नवऱ्याला सामोरी आली. तिने पाहिले की शिव खूप रागावलेले आहेत.

नंदीवरून उतरत शिव पार्वतीला म्हणाले - ''आज याला काही खायला देऊ नकोस!'' आज परमशिव आपल्यावर का नाराज आहेत हे नंदीच्या लक्षात आले नाही. वाईट वाटून तो झोपायचा प्रयत्न करू लागला. पण पक्वान्नांचा सुगंध त्यांच्या नाकात शिरला. जवळच ठेवलेल्या पक्वान्नांवर नंदीने आनंदाने ताव मारला.

खेरटी वृक्षाबाबत पुराणात सांगितलेली गोष्ट व्यर्थ नाही हे या कथेवरून सिद्ध होते. वनस्पती शास्त्रात या वृक्षाला स्ट्रेब्लस यास्पर म्हणतात. इंग्रजीत म्हणतात सिया रशबुश. हिंदी व बंगालीत सेहोरा, मराठीत खेरटं मल्याळीत परूका, तमिळ मध्ये पिरियामरम् आ तेलगूत बारेकि म्हणतात. .

या झाडाची अंडाकृति पाने टोकाला अणकुचीद असतात. पाने दोन्ही बाजूंनी खरखरीत असल्यामुळे लाकूड व हस्तिदंत गुळगुळीत करण्यासाठी वापरता या झाडाची फुले छोटी व हिरव्या रंगाची असता जानेवारी ते मार्च पर्यंत फुलांना बहर असतो. झाडा साल खाकी रंगाची असते. सालीत औषधी गुण असतात.

उदंक

महाभारतात उल्लेखिलेल्या प्रसिद्ध महाऋषीत एक प्रमुख ऋषि आहेत उदंक.

उदंक पैलमुनींचे शिष्य होते. गुरुगृही आपला विद्याभ्यास संपल्यावर त्यांनी गुरूला विचारले - "गुरुजी, आपल्या ऋणातून मुक्त होणे तर फार कठिण आहे. पण आपणास गुरु-दक्षिणा देण्याची फार इच्छा आहे. आपणास काय पाहिजे ते सांगाल मला?"

गुरू म्हणाले - "मला तर काही नको. गुरु-पत्नीला जाऊन विचार तिला काही हवं असेल तर! उदंक गुरू-पत्नीकडे गेला आणि तोच प्रश्न विचारला. ऋषि-पत्नि म्हणाली "तुला जमलं तर पौष्य राजाच्या राणीच अद्‌भुत कुंडलं मला आणून दे !"

उदंक पौष्य राजाकडे आला आणि आपल गुरू-पत्नीची इच्छा त्याला सांगितली.

राजा उदंकला म्हणाला - "राणी अंतःपुरा आहे. तूच तिच्याकडे जा आणि मागणी कर.

उदंक अंतःपुरात गेला, पण राणी ते नव्हती. तो राजाकडे परत आला आि राणीची भेट न झाल्याची वार्ता सांगितल थोडा वेळ गप्प राहून राजाने विचारले "आज सकाळी तू स्नान केलं होतस का ध्यान केलस का? देवी-देवतांना नैवेद्य समर्पि करून नंतर तू भोजन केलंस का?"

उदंक म्हणाला - "नाही!"

"मग या नियमांचं पालन करून उद्या अंतःपुरात जा. तुला राणी भेटेल." राजाने सुचवले.

दुसऱ्या दिवशी राजाच्या सूचनांचे पालन करून उदंक राणीला भेटण्यासाठी अंतःपुरात गेला. राणी अंतःपुरात होती. उदंकच्या नम्र बोलण्यावर राणी खुश झाली आणि आपली कुंडलं तिने उदंकच्या स्वाधीन केली.

गुरूच्या आश्रमाकडे परत येत असता वाटेत उदंकला एक सरोवर दिसले. त्याला स्नान करावेसे वाटले. एका दगडावर कुंडले ठेवून तो स्नानासाठी सरोवरात उतरला. स्नान करीत असताना त्याने पाहिले की एक संन्यासी ती कुंडले उचलून पळून चालला आहे. उदंकने संन्याशाचा पाठलाग केला. संन्यासी एका गुहेत शिरला आणि साप बनून बिळात घुसला.

उदंकने इंद्राला प्रार्थना केली. दुसऱ्याच क्षणी इंद्राने आपल्या वज्रायुधाने बीळ नष्ट करून टाकले. तेव्हां पाताळाचा मार्ग दिसू लागला. उदंक त्या मार्गाने पाताळात पोचला. त्याने सर्पराजाची प्रशंसा केली आणि संन्याशाने चोरलेली कुंडले परत मिळवली.

पाताळात दोन स्त्रिया काळ्या नि पांढऱ्या धाग्यांनी एक वस्त्र विणत असलेल्या उदंकने पाहिल्या. चाकाला बारा आरे होते आणि सहा मुले चाक फिरवत होती.

उदंकने आश्रमात येऊन गुरु-पत्नीला कुंडले समर्पित केली. नंतर त्याने गुरूला आपल्या प्रवासाची सर्व हकिगत सांगितली आणि आप पाताळात जे काही पाहिलं त्याचं वर्णन केल तेव्हा गुरूने स्पष्ट करून सांगितलं - "पांढ नि काळे धागे दिवस व रात्रीचे द्योतक आहेत ते चाक म्हणजे काल-चक्र. त्याचे बारा अ म्हणजे वर्षाचे बारा महिने ! आणि चक्रात गति देणारे सहा बालक म्हणजे षड्ऋतु !"

उदंकाच्या या कथेत एक गूढ रहस्य लपले आहे. सृष्टीच्या रहस्यांचा उलगडा करण्यासाः उदंकाचा पाताळ-प्रवेश आहे. कुंडले गू ज्ञानाकडे संकेत करतात. अविचल आग्रह कठोर परिश्रम आणि सतत सावधानी यांच्र बळावरच दिव्य ज्ञान प्राप्त होऊं शकते उदंकच्या या कथेचे सार होय.

तुम्हाला माहीत आहे ?

१. जगातील महाकाव्यात कोणते अति-विशाल आहे?
२. कोणता देश सर्वात अधिक भूकंपग्रस्त आहे?
३. पूर्वी संदेश-वहनाचे काम पक्षी करीत असत. यासाठी कोणत्या पक्ष्यांचा उपयोग केला जाई?
४. दगड खाणाऱ्या पक्ष्याचे नाव काय?
५. सूर्यमालेतील सर्वात मोठा ग्रह कोणता?
६. नाईल नदीचा वर प्राप्त झालेला देश कोणता?
७. पाऊस कसा सुरू होतो?
८. जैन धर्माचे संस्थापक कोण?
९. माणसाच्या हृदयाचा आकार केवढा असतो?
१०. थर्मामीटर मध्ये कोणत्या द्रवाचा उपयोग करतात?
११. अमेरिकेचे पहिले अध्यक्ष कोण?
१२. तीन महासमुद्रांची नावे कोणती?
१३. नर्स-व्यवसायाचा आरंभ एका स्त्रीमुळे झाला. ती कोण?
१४. सूर्यकिरणांपासून कोणते व्हिटामिन मिळते?
१५. आपल्या देशात कोणत्या वयात मताधिकार प्राप्त होतो?
१६. १९९६ हे लीप वर्ष आहे. ते किती वर्षातून एकदा येते?
१७. 'बुल-फाइट' साठी प्रसिद्ध देश कोणता?

उत्तरे

१. महाभारत.
२. जपान.
३. कबुतर.
४. शहामृग.
५. गुरू.
६. ईजिप्त.
७. ढगातील पाण्याचे थेंब जेव्हा आपले वजन सहन करू शकत नाहीत तेव्हा.
८. वर्धमान महावीर.
९. माणसाच्या मुठी एवढा.
१०. पारा.
११. जॉर्ज वॉशिंग्टन.
१२. पॅसिफिक, अॅटलांटिक, हिन्द.
१३. फ्लोरेन्स नाइटिंगेल.
१४. व्हिटामिन 'डी'.
१५. अठरा वर्षे.
१६. चार वर्षातून एकदा.
१७. स्पेन, मेक्सिको.

शिल्प-सुंदरी

मानसवर्मा मधुमती नगरीचा शासक होता. तो मोठा कलाप्रेमी होता, आणि होता विष्णुभक्त. आपल्या नगरीत एक अति-सुंदर नि भव्य विष्णु-मंदिर असावं असं त्याला वाटे. त्याने तशी एक योजना बनवली आणि प्रमुख शिल्पी म्हणून रत्नाकरची योजना केली. रत्नाकर २५ वर्षे वयाचा युवक होता आणि एक अद्‌भुत शिल्पकार होता. मंदिरासाठी जी जागा निश्चित करण्यात आली, तिथेच जवळ त्याने एक झोपडी बांधली आणि आपल्या वडिलांसह राहू लागला.

रत्नाकर तल्लीन होऊन एकाग्र चित्ताने आपल्या मूर्तीचे कोरीव काम करीत असे. त्याने घडवलेली शिल्पे मोठी मनमोहक असत. त्याच्या स्पर्शाच्या किमयेने मूर्ति जिवंत वाटत.

एक दिवशी सकाळी मूर्ति घडविण्यासाठी योग्य अशा शिळेच्या शोधात तो डोंगरात खूप दूरवर गेला. त्याच्याबरोबर एक गाडी आणि नऊ सेवक होते. गाडीला हत्ती जुंपलेला होता.

बराच वेळपर्यंत रत्नाकर शिळांचे अवलोकन करीत राहिला. दुपारपर्यंत त्याला चार-पाच शिळा सापडल्या. त्या त्याने गाडीत चढविल्या. पण जे एक भव्य शिल्प त्याला घडवायचे होते, त्यासाठी योग्य अशी शिळा मात्र अजून त्याला सापडली नव्हती. एकादा मोठा दगड दिसला तर तो योग्य मापाचा नसायचा. योग्य मापाचा एकादा दगड दिसला, तर तो गुणवत्तेत कमी असायचा. यामुळे तो अमळ निराश झाला.

शेवटी एका तलावाच्या काठाशी बसून त्याने आपले भोजन उरकले. गाडीत ऊस होता, तो हत्तीपुढे ठेवला.

रत्नाकर पुन्हा शिळेच्या शोधार्थ

शिरीष कांबळे

निघाला. पाहता पाहता संध्याकाळ झाली. पण त्याला पाहिजे तशी शिळा कोठे दिसेना. सेवक रत्नाकरला म्हणाले - "अंधार पडला की जंगलात हींस्र श्वापदे संचार करू लागतात. म्हणून आता राजधानीकडे परत फिरलेलं बरं !" ते पुन:पुन्हा रत्नाकरला सूचना देत राहिले.

रत्नाकरला ही आता परत फिरावं असं वाटू लागलं. पण आपल्या संकल्पित भव्य शिल्पासाठी आवश्यक ती शिळा न घेताच परत जायला त्याचं मन तयार नव्हतं. म्हणून सेवकांच्या सूचनेकडे लक्ष न देता तो शिळेचा शोध करीत राहिला.

त्याच वेळी एका वडाच्या झाडाखाली सोन्यासारखी चमचमणारी एक शिळा त्याला दिसली. संध्याकाळचे सोनेरी किरण त्या शिळेवर पडले होते, त्यामुळे ती अगदी सोन्यासारखी चमकत होती. रत्नाकरला ती शिळा पाहून मोठं आश्चर्य वाटलं. तिची रुंदी चांगली सहा फुट होती. सोनेरी रंगाच्या अशा शिळा फारशा आढळत नाहीत. त्याला वाटले आज परमेश्वराने आपल्यावर कृपा केली. सेवकांकडून त्याने ती शिळा गाडीवर चढवली आणि राजधानीकडे निघाला. त्याच्या झोपडीत तेव्हा सर्वत्र अंधार पसरलेला होता.

का कुणास ठाऊक पण रत्नाकरला त्या रात्री झोप लागली नाही. मध्यरात्रीनंतर त्याला थोडी डुलकी लागली. त्याने एक आवाज ऐकला. "रत्नाकर, मी एक गंधर्व-कन्या आहे! कुणी तरी मला शाप दिला आणि मी शिळा बनले. तू डोंगरावरून जी सोनेरी शिळा आणलीस ती मी आहे. तू एक उत्तम शिल्पकार आहेत हे मी जाणते. आपल्या कलापूर्ण हातांनी या शिळेत माझीच प्रतिमा कोर. माझ्या भाग्यात असेल तर माझा उद्धार होईल !" गंधर्व-कन्या म्हणाली. रत्नाकर आपल्या बिछान्यावर उठून बसला.

रत्नाकरला या स्वप्नाचं मोठं आश्चर्य वाटलं. डोंगरावर ही शिळा त्याला जेव्हां दिसली, तेव्हाच त्याला शंका आली होती. या स्वप्नामुळे त्याचा संदेह अधिक दृढ झाला.

सकाळी रत्नाकरने आपल्या वडिलांना रात्रीचे स्वप्न सांगितले. लक्षपूर्वक सर्व ऐकल्यावर वडील त्याला म्हणाले - "बेटा, मला वाटतंय तू आणलेली शिळा मोठी अद्‌भुत आणि विचित्र आहे! तू स्वप्नात जे काही पाहिलंस ते एक सत्य आहे. सगळं महाराजांना जाऊन तू सांगावस हे बरं!"

वडिलांच्या इच्छेनुसार रत्नाकर राजाकडे गेला. त्याने राजाला सर्व काही सांगून टाकलं. थोडा वेळ शांतपणे विचार करून राजा, आपल्या गुप्त कक्षात गेला.

रत्नाकरचं डोंगरात जाणं, त्याला तेथे एक सुवर्ण-शिळा दिसणं आणि रात्री स्वप्नात येऊन गंधर्व-कन्येने रत्नाकरला संदेश देणं - हे सर्व राजाने दैवज्ञाला सविस्तर सांगितलं अन् विचारलं - "आता आम्ही काय बरं करावं?"

दैवज्ञाने काही वेळ डोळे मिटून ध्यान केले. आणि मग डोळे उघडून तो राजाला म्हणाला - "महाराज, रत्नाकरला मिळालेली शिळा खरोखरीच शापित गंधर्व-कन्याच आहे. मय नावाचा एक राक्षस शिल्पकार होता. त्याच्या शिष्यांमध्ये एक होता परांकुश. त्याने मानसी नावाच्या एक गंधर्व-कन्येला पाहिले आणि तो तिच्यावर मोहित झाला. तो तिला म्हणाला - "तू फार सुंदर आहेस. मी तुझ्यासारखी सुंदर एक तुझी प्रतिमा शिळेत कोरीन !" मानसीने हे मान्य केले आणि मोठ्या दिमाखाने त्याच्यासमोर जाऊन उभी

राहिली. परांकुशने सुरेख मूर्ति तर घडवली, पण मानसी, त्याची थट्टा करीत म्हणाली - ''माझी ही प्रतिमा माझ्यासारखी सुंदर मुळिच नाही!'' परांकुश तिच्यावर खूप रागावला आणि तिला सुवर्ण-शिळेत बदलून टाकून त्याने भूलोकी फेकून दिले. मला वाटतं या शिळेतून भगवान विष्णूची मूर्ति बनवणं इष्ट नाही, कारण या शिळेत गंधर्व-कन्येचा आत्मा निवास करीत आहे. म्हणूनच तिने रत्नाकरला स्वप्नात येऊन सूचना दिली. या शिळेची आणखी एक विशेषता आहे. हिच्यातून जी मूर्ति घडवली जाईल ती नित्य सजीव व चिरनूतन वाटेल.''

वार्धक्याच्या उंबरठ्यावर असलेल्या राजाला दैवज्ञाच्या साऱ्या गोष्टी ऐकून एक अजब कल्पना सुचली. गुप्त कक्षातून बाहेर आल्यावर राजा रत्नाकरला म्हणाला - ''शिल्पी, या सुवर्ण-शिळेतून तू माझी प्रतिमा बनव. दहा दिवसात हे काम झालं पाहिजे.''

रत्नाकरने होकारार्थी मान हलवली. घरी परत आल्यावर त्याने वडिलांना राजाची आज्ञा सांगितली. वडील म्हणाले - ''बेटा, तुला जे न्यायोचित वाटेल तेच कर. कुणाला भिऊन काही करू नकोस.''

त्या रात्री गंधर्व-कन्या पुन्हा रत्नाकरच्या स्वप्नात आली. आणि तिने रत्नाकरला सुचवले - ''राजाची आज्ञा स्वार्थपूर्ण आहे. ती शिळा माझी आहे आणि तिच्यातून माझी प्रतिमा घडविणेच न्यायसंगत आहे हे विसरू नकोस.''

काही ही असो, या शिळेतून गंधर्व-कन्याच साकारायची असा रत्नाकरने निश्चय केला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी रत्नाकर उठला आणि शिळेसमोर बसून त्याने गंधर्व-कन्येच्या रूपाचे चिंतन केले. नंतर एकाग्र होऊन आपली छिन्नी तो शिळेवर चालवू लागला. शिळेवर कोरीव काम करीत असता रत्नाकरला एक अनिर्वचनीय आनंद होत होता. तयार होत असलेले शिल्प मंदस्मित करीत असल्याचा त्याला भास होई. ते शिल्प मधून मधून सुस्कारे टाकीत त्याच्याशी कानगोष्टी करीत आहे असे त्याला वाटे.

दहा दिवसात गंधर्व-कन्येची मूर्ति तयार झाली. रत्नाकरने एकदा मूर्तीकडे नखशिखान्त पाहिले आणि तो आपल्यावरच खुश झाला.

राजा आपल्या राणीसह आपली मूर्ति पाहण्यासाठी आला. त्या सुवर्ण-शिळेतून अवतरलेली गंधर्व-कन्या पाहून राजाला मोठं आश्चर्य वाटलं. त्याने रत्नाकरला प्रश्न केला - ''ही शिल्प-सुंदरी कोण? तू तर अद्भुत शिल्पकार आहेस! जणू ब्रह्माचा वंशज!'' रत्नाकरची प्रशंसा करीत असताना राजाला आपल्या मूर्तीची आठवण झाली. अमळ संशयाने राजाने विचारले - ''ही मूर्ति तर जणु सोन्याचीच आहे. तू माझी प्रतिमा बनविणार होतास, ती कुठे आहे?''

रत्नाकर नम्रतापूर्वक म्हणाला - ''महाराज, क्षमा करा. अत्यंत अनिवार्य परिस्थितीत मला या शिळेतून ही गंधर्व-कन्या साकार करावी लागली. आपण आताच तिची प्रशंसा करीत होता !''

त्याचे हे बोलणे ऐकून राजाचे डोळे रागाने लाल झाले. तो अधिकार-वाणीने म्हणाला - ''मी तुला त्या सुवर्ण-शिळेतून माझी प्रतिमा घडवायला सांगितलं होतं, आणि तू धूर्तपणे गंधर्व-कन्या बनवलीस हं? राजाची अवज्ञा करण्याची काय शिक्षा असते तुला ठाऊक आहे न? फाशीची शिक्षा ! चल हो तयार.''

रत्नाकर मान खाली घालून उभा राहिला. दुसऱ्याच क्षणी आकाशात गर्जना झाली. पहाता पहाता काळे-कुट्ट ढग जमा झाले. मुसळधार पाऊस सुरू झाला. आकाशांतून एक विजेचा लोळ जोरात खाली येऊन गंधर्व-कन्येच्या मूर्तीवर आदळला आणि मूर्तीचे तुकडे-तुकडे होऊन गेले.

राजाला दैवज्ञाने सांगितलेल्या गोष्टी आठवल्या. जर गंधर्व-कन्येऐवजी शिल्प-काराने राजाची प्रतिमा घडवली असती तर राजाचा असाच अंत झाला असता. केवळ त्या कल्पनेनेच राजा भयभीत झाला.

पैशांचा फासा

एका कुग्रामात एक शेतकरी रहात होता. दुर्दैवाने तो आणि त्याची बायको एका पाठोपाठ एक मरण पावले. त्याला तीन मुलगे होते.

मोठा मुलगा म्हणाला - ''हे घर माझं आहे!''

मधला म्हणाला - ''हे ओसाड शेत माझं!''

धाकट्याने दोन्ही भावांना विचारले - ''मग माझ्या वाट्याला काय रे?''

घर भर शोधा-शोध केली. खुंटीवर एक दोरखंड लटकत होतं. मोठा नि मधला भाऊ म्हणाला - ''हा दोर तुझा ! याच्या मदतीने तुला काय हवं ते कर.''

धाकटा मोठा हिंमती होता. त्याचा उत्साह ओसंडत होता. तो म्हणाला - ''ठीक आहे, या दोरखंडाच्या जिवावरच मी जिवंत राहीन!'' त्याने दोरखंड आपल्या खांद्यावर लटकवलं नि घराबाहेर पडला.

जंगलातील वाटेने चालत असताना त्याने काही जंगली पशु पाहिले. आपल्या दोरखंडाचा एक फास बनवून त्याने एक खार व ससा यांना पकडले. त्याने एक लाकडी पिंजरा बनविला आणि खार व सशाला त्यात ठेवून दिले. पिंजरा घेऊन तो एका तलावाच्या जवळ पोचला.

जवळच एक अस्वल जंगलात घुसताना त्याने पाहिले. तो एका झाडाखाली उभा राहिला नि आणखी काही पशु पकडण्यासाठी लहान मोठे फासे तयार करीत राहिला.

त्या तलावात एक जलराक्षस रहात होता. त्याने पाण्यातून आपलं डोकं वर काढलं आणि झाडाखाली उभ्या असलेल्या मुलाला पाहिलं. हा मुलगा काय करतोय हे मात्र राक्षसाच्या लक्षात आले नाही. राक्षस खोल पाण्यात शिरला आणि आपल्या मुलाकडे जाऊन म्हणाला - ''तलावाच्या काठावर एक मुलगा उभा आहे. तो काय करतोय जरा नीट पाहून ये बरं.''

जलराक्षसाचा मुलगा पाण्यातून बाहेर पडला आणि धाकट्या मुलाकडे जाऊन त्याने विचारले - ''तू काय करतोयस इथे?''

हा मुलगा जलराक्षस आहे हे धाकट्याने ताडले. जल-राक्षसांबाबत तो काही ऐकून होता. ते बुद्धिहीन असतात आणि जे ज्यांना वश होतात, त्यांना मुक्ति मिळत नाही असं त्याने ऐकले होते. जरा ही भय न बाळगता तो जलराक्षसाच्या मुलाला म्हणाला - ''दिसत नाही का तुला?-मी या दोराचा फास बनवितो आहे. या तलावावर फास टाकून मी त्याला पकडणार आहे. तुम्हा सर्व जलराक्षसांना आता आपल्यासाठी एकादी नवी जागा पहायला हवी.''

जलराक्षसाचा मुलगा तलावाच्या तळाशी जाऊन आपल्या वडिलांना म्हणाला - ''फास टाकून हा मुलगा आपला तलाव पकडणार आहे. आपल्याला दुसरी एकादी जागा पहावी लागेल असं तो म्हणतोय!''

''हे तर आपल्यावर मोठं संकटच कोसळलंय. तू ताबडतोब त्याच्याकडे जा आणि झाडावर चढण्याच्या स्पर्धेत त्याला भाग घ्यायला सांग. या स्पर्धेत त्याचा पराजय होईल तेव्हा त्याला पाण्यात ढकलून दे.'' जलराक्षसाने मुलाला उपाय सुचवला.

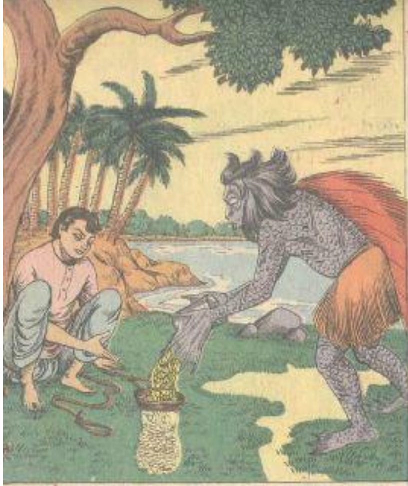
त्याचा मुलगा लगेच धाकट्याकडे आला नि म्हणाला - ''झाडावर चढण्याच्या शर्यतीत भाग घेशील?''

''तुला दिसत नाही. मी तर कामात गुंतलोय? पण माझा हा छोटा भाऊ शर्यतीत भाग घेईल.'' असे म्हणत त्याने लाकडी पिंजऱ्यातून खारीला बाहेर काढले.

डोळ्याची पापणी लवते न लवते एवढ्यात खार झाडावर चढून गेली अन् दिसेनाशी झाली. जलराक्षसाचा मुलगा बापाकडे आला आणि खबर दिली - ''झाडावर चढण्याच्या स्पर्धेत मी हारलो.''

जलराक्षस मुलाला म्हणाला - ''झालं गेलं विसरून जा. आता परत त्याच्याकडे

पंचवीस वर्षांपूर्वी 'चांदोबा'त प्रकाशित झालेली गोष्ट

जा आणि धावण्याच्या स्पर्धेत त्याचा पराभव कर. या वेळी त्याला हरवून ये.''

जलराक्षसाचा मुलगा धाकट्यापाशी आला आणि म्हणाला - ''धावण्याच्या शर्यतीत माझ्या बरोबर भाग घेशील?''

''अरे, मी काय तुझ्यासारखा रिकामटेकडा का आहे? तुझी इच्छा असेल तर माझ्या या दुसऱ्या भावाला पाठवतो. तू त्याच्या बरोबर पळून दाखव.'' धाकटा म्हणाला. त्याने सशाला पिंजऱ्यातून बाहेर काढले. लांब लांब उड्या मारीत क्षणार्धात ससा दिसेनासा झाला.

जलराक्षसाच्या मुलाने परत आपल्या बापाकडे येऊन आपल्या पराभवाची वार्ता दिली.

''अरे, आलाय कुठून हा पोरगा? तुझ्याहून अधिक शक्तिशाली तो नाहीच नाही. त्याला मल्ल-युद्धात भाग घ्यायला लाव. तो हारला की त्याला तलावात ढकलून दे.'' जलराक्षसाने मुलाला सांगितले.

''तुझ्या बरोबर खेळ खेळायला मला फुरसत नाही. माझा म्हातारा आजोबा तिकडे झाडीत झोपला आहे. त्याच्याशी जाऊन मल्ल-युद्ध कर.'' आणि धाकट्याने जंगलाकडे बोट दाखवले.

जलराक्षसाचा मुलगा झाडीत गेला आणि अस्वलाशी भिडला. बिचारा घायाळ होऊन झाडीतून बाहेर पडला.

पुन्हा आपल्या मुलाचा पराभव झालेला पाहून आता मात्र जलराक्षस घाबरला. तो आपल्या मुलाला म्हणाला, त्याला विचार- ''तुला किती पैसे दिले, तर हा तलाव आपल्या फासात अडकवणार नाहीस?''

जलराक्षसाचा मुलगा पुन्हा परत आलेला पाहून धाकट्याने विचारले - ''अजून ही काही नवा खेळ खेळायचा विचार आहे काय तुझा? झालं एवढं पुरेसं नाही वाटत तुला?''

''नाही नाही, तसं काही नाही! आपण कशाला आपापसात भांडायचं? किती पैसे तुला दिले तर बऱ्या बोलाने हा तलाव सोडून जाशील?'' जलराक्षसाच्या मुलाने विचारले.

थोडा वेळ विचार करून आपल्या डोक्यावरील टोपी पुढे करीत धाकटा म्हणाला - ''एवढी टोपी भर सोन्याच्या मोहरा दे. अन् मी आपला चालू लागतो.''

जलराक्षसाच्या मुलाने वडिलांना हा संदेश सांगितला नि त्यांनी मुलाकडे टोपलीभर सोन्याच्या मोहरा दिल्या.

एवढ्यात धाकट्या भावाने आपल्या टोपीच्या वरच्या भागात एक भोक पाडले नि खाली जमिनीत एक खड्डा खणला. आणि त्या खड्ड्यावर टोपी उलटी ठेवली. जलराक्षसाच्या मुलाने टोपली भर मोहरा टोपीत ओतल्या, पण टोपी काही भरली नाही.

''अजून मोहरा घेऊन ये. टोपी भरली नाही हे तुला दिसत नाही का?'' धाकट्या भावाने विचारले.

दुसऱ्या टोपलीतील मोहरा ही कमीच पडल्या. तिसऱ्यांदा टोपलीभर मोहरा आणल्या तेव्हा खड्डा मोहरांनी भरला नि टोपी पण भरली.

''ठीक आहे, आता मी चाललो. तू काळजी करू नकोस. जा.'' धाकटा मुलगा म्हणाला. त्याने सगळ्या मोहरा पिशवीत भरून घेतल्या आणि आपल्या गावाकडे परत आला. त्याने एक मोठं घर खरेदी केलं आणि एकाद्या जमीनदारासारखा राहू लागला.

मोठा अन् मधला भाऊ त्याच्याकडे आले नि विचारू लागले- ''एवढा सारा पैसा कुठून आणलास रे तू?''

धाकटा भाऊ म्हणाला - ''तुम्ही लोकांनी माझ्या वाट्याला फक्त दोरखंड दिलंत. मी त्याच्यातून फासे बनवले, जंगलातील प्राणी पकडले नि खूप पैसे मिळवले.''

''मग ते दोरखंड आम्हाला उसनं दे. आम्ही ते तुला परत करू सुरक्षित!'' दोघे भाऊ म्हणाले.

''ते घेऊन जा!'' म्हणत धाकट्याने दोरखंड आपल्या भावांना देऊन टाकले.

पण दोरखंड काही त्याला परत मिळालं नाही. कुणास ठाऊक दोघे भाऊ ते कुठे घेऊन गेले आणि त्यांना कोणकोणत्या संकटांना तोंड द्यावे लागले !

